ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ - ΕΛΣΑ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΕΡΡΩΝ. ΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΩΠΟΝΟΙ (1924-1930)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια της αγροτικής και στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, που στις Νέες Χώρες υλοποιήθηκε από τον αυτόνομο οργανισμό της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.)[1], μία επιστημονική- επαγγελματική κατηγορία, οι γεωπόνοι, είχαν την ευκαιρία να αναλάβουν ένα δημόσιο ρόλο, που αύξησε το κύρος και την απήχησή τους στην κοινωνία[2]. Το πλέγμα εξουσίας που ενεργοποίησε τη διάδοση των εξειδικευμένων γνώσεών τους ήταν αναμφίβολα η πολιτική εξουσία των Φιλελευθέρων και ιδιαίτερα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η Ε.Α.Π. λειτούργησε, πέραν των άλλων, και ως εργαστήριο χειραφέτησης των γεωπόνων, προωθώντας τον κοινωνικο-επαγγελματικό τους ρόλο στον δημόσιο βίο και αφήνοντας μια σημαντική κληρονομιά στον ελληνικό δημόσιο μηχανισμό. Στον Μεσοπόλεμο δημιουργήθηκε ένα δίκτυο άσκησης αγροτικής

1. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων ήταν ένας αυτόνομος οργανισμός με τη μορφή διεθνούς νομικού προσώπου. Ιδρύθηκε με το Πρωτόκολλο της Γενεύης (29 Σεπτεμβρίου 1923) που υπεγράφη από την Κοινωνία των Εθνών και την ελληνική κυβέρνηση. Ο πρόεδρος στο τετραμελές συμβούλιο της ήταν Αμερικανός και ο αντιπρόεδρος Βρετανός, ενώ τα άλλα δύο μέλη διορίζονταν από την ελληνική κυβέρνηση και εγκρίνονταν από την ΚτΕ. Η Ε.Α.Π. λειτούργησε από τις 11 Νοεμβρίου 1923 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1930 και ανέλαβε να διαχειριστεί το προσφυγικό δάνειο με στόχο την εγκατάσταση και μακροπρόθεσμη οικονομική ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Martin Hill, «The League of Nations and the Work of Refugee Settlement and Financial Reconstruction in Greece, 1922–1930», *WeltwirtschaftlichesArchiv*, 34/2 (1931), 265–83. Pentzopoulos, D., *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece,* Paris and The Hague, 1962, 82-92. El. Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford: Clarendon Press, 2006, 73-92.

2. Δημ. Σωτηρόπουλος, Δημ. Παναγιωτόπουλος, «Ειδικοί διανοούμενοι και θύλακες χειραφέτησης στο Μεσοπόλεμο. Μεταρρυθμιστές γεωπόνοι και μηχανικοί στην ύπαιθρο και το άστυ», *Μνήμων*, τ. 29, 2008, 121-150, όπου αναλύεται το γενικότερο πλαίσιο της επαγγελματικής ανέλιξης των γεωπόνων κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

πολιτικής, όχι μόνο μέσω του Υπουργείου Γεωργίας, αλλά κυρίως μέσω των Εποικιστικών Γραφείων της Ε.Α.Π. και των Συνεταιριστικών Οργανώσεων, των Γεωπονικών Σχολών και των Κέντρων Γεωργικής Έρευνας, και από το 1929 της Αγροτικής Τράπεζας. Οι γεωπόνοι δεν περιορίστηκαν στην εφαρμογή του γνωστικού τους αντικειμένου, αλλά ανέλαβαν το ρόλο των διαφωτιστών, των παιδαγωγών των αγροτών και των υπερασπιστών της αγροτικής μεταρρύθμισης και αποκατάστασης των προσφύγων και ακτημόνων γηγενών.

Στο παρόν άρθρο επιλέχθηκε μια εξέταση σε τοπικό επίπεδο. Μέσα από τη δράση του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών και των γεωπόνων που έδρασαν πρωταγωνιστικά την περίοδο 1925-1930 επιχειρήθηκε μια ερευνητική προσέγγιση με σκοπό να καταταδειχτεί ότι οι γεωπόνοι δεν έβαλαν, απλά και μόνο, τους χιλιάδες πρόσφυγες και γηγενείς αγρότες μέσα στα χωράφια[3], αλλά και ότι υποστήριξαν με σθένος τις πολιτικές αντιμετώπισης των σύνθετων προβλημάτων που ανέκυψαν. Η ευρύτερη περιοχή, αν και συγκέντρωνε εκείνη την εποχή κατάλληλα χαρακτηριστικά για να υποδεχτεί τις αγροτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις παρουσίαζε και πολλά προβλήματα. Είχε μια εύφορη πεδιάδα που τη διέσχιζε ο ποταμός Στρυμόνας με τους παραποτάμους του, που όμως πλημμύριζε συχνά και ευνοούσε την ελονοσία, μια εκτενή παραμεθόρια ζώνη, αλλά και πολλούς ακτήμονες χωρικούς, που σε αρκετές περιοχές ήταν σλαβόφωνοι και δεν είχαν αφομοιωθεί μετά την ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος[4] και, έναν μεγάλο αριθμό ανταλλαξίμων κτημάτων, που τα Εποικιστικά Γραφεία αναμένονταν να καταμετρήσουν και να διανείμουν στους αγρότες πρόσφυγες και τους ακτήμονες ντόπιους χωρικούς. Η έλευση 70 χιλιάδων προσφύγων που είχαν προσέλθει έως το 1924 στο νομό Σερρών, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αγρότες[5], επέφερε μια τεράστια πίεση τόσο στο φυσικό, όσο και στο ανθρωπογενές περιβάλλον. Πώς καταμετρήθηκαν τελικά οι γαίες στον νομό Σερρών και καθορίστηκε ο κλήρος, και με ποιο σύστημα έγιναν οι διανομές; Ποιο ήταν το μέγεθος του κλήρου στην περιοχή και τι

---

3. Ελ. Κοντογιώργη, «Η συμβολή της Κοινωνίας των Εθνών στην αποκατάσταση των προσφύγων του 1922: θεσμικές αλλαγές κατά την περίοδο 1922-1930», στο Ευάγγελος Βενιζέλος, Κώστας Κωστής και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Εργαστήριον η Ελλάς. Θεσμοί και καταστάσεις που δοκιμάστηκαν στην Ελλάδα από την Παλιγγενεσία έως τις ημέρες μας*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2021, σσ. 266-280 (ειδικά σσ. 275-276).

4. Το παρόν κείμενο αποτελεί πρόδρομη δημοσίευση μιας έρευνας που βρίσκεται σε εξέλιξη.

5. Εφημ.*Μακεδονία*, φ. 29.09.1924, σ. 2, Βλ. Θ. Δανιηλίδης «Αι Σέρραι και τα ζητήματα της Μακεδονίας». Στην υποδιοίκηση Σερρών 22 χιλ., Σιδηροκάστρου 25 χιλ., Νιγρίτας 5 χιλ., Νέας Ζίχνης 18 χιλ. Από αυτούς ως αστοί υπολογίζονταν 8.232 και ως αγρότες 61.768.

μέτρα εφαρμόστηκαν για τη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών; Γιατί οι μικρές «αντιπλημμυρικές» παρεμβάσεις δεν αρκούσαν και χρειάστηκε (το επόμενο διάστημα) ένα συνολικό έργο διευθέτησης των πεδιάδων Σερρών-Δράμας, που είχε όμως προετοιμαστεί επί μακρόν;

Η περίοδος 1925-1930 που θα εξετάσουμε υπήρξε εποχή έντονης δράσης και παραγωγής έργου των γεωπόνων, που μετά το 1930 ατόνησε με τους ασφυκτικούς περιορισμούς στη λειτουργία των Αγροτικών Συνεταιρισμών και τον απόλυτο έλεγχο της χρηματοδότησης της αγροτικής πολιτικής από την Αγροτική Τράπεζα. Στην περιοχή των Σερρών έδρασαν σε στενή συνεργασία δύο εξέχοντες γεωπόνοι, ο Γενικός Διευθυντής Εποικισμού Μακεδονίας, Ιωάννης Καραμάνος, και ο προϊστάμενος του Γραφείου Εποικισμού Σερρών, Χρήστος Βακαλούδης. Η επισκόπηση της δράσης τους έγινε μέσω βιβλιογραφικής έρευνας, που συνδυάστηκε με δημοσιεύματα του επαγγελματικού και ημερήσιου τύπου (ρεπορτάζ, ανταποκρίσεις, ψηφίσματα συλλόγων, δηλώσεις αξιωματούχων κυρίως στην εφημ. *Μακεδονία*) και αρχειακή έρευνα.

Ο γεωπόνος Ιωάννης Καραμάνος

Για τον Ιωάννη Καραμάνο (1891-1966) εκδόθηκε πρόσφατα ένας συλλογικός τόμος[6] με άρθρα που περιγράφουν το έργο του στη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας (εφεξής Γ.Δ.Ε.Μ.) (1924-1928) και αργότερα ως Γενικό Γραμματέα στο Υπουργείο Γεωργίας (1928-1932). Γόνος εύπορης οικογένειας της Λέσβου σπούδασε στο Βασιλικό Ινστιτούτο Γεωπονίας στο Portici κοντά στη Νάπολη[7]. Αποφοίτησε το 1915 και διορίστηκε νομογεωπόνος Ρεθύμνου, μετέπειτα Αιτωλοακαρνανίας και στη συνέχεια Μεσσηνίας. Εργάστηκε στη Θεσσαλία και το 1919 τοποθετήθηκε στην Ύπατη Αρμοστεία Σμύρνης. Μετά το 1922 επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και ανέλαβε για λίγο την Αμερικάνικη Γεωργική Σχολή. Δέχτηκε την πρόταση να αναλάβει τη διεύθυνση της Γ.Δ.Ε.Μ. την πιο κρίσιμη στιγμή και ως εκ των πραγμάτων αποδείχθηκε είχε τη συγκρότηση και την τόλμη που απαιτούσε το μεγάλο έργο που ανέλαβε[8].

Η Γ.Δ.Ε.Μ. ήταν μια αποκεντρωμένη μονάδα της Διεύθυνσης Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας. Αναδιοργανώθηκε στα τέλη του 1922 ειδικά για τη Μακεδονία, υπό την πίεση της αγροτικής αποκατάστα-

6. Ανδρέας Ι. Καραμάνος (επιμ.), *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα: ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*, εκδόσεις Παπαζήση 2020.

7. Ανδρέας Ι. Καραμάνος, ό.π, 2020, σ. 107.

8. Ελ. Κοντογιώργη, «Ο Ιωάννης Καραμάνος και η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων» στο Ανδρέας Ι. Καραμάνος (επιμ.), *Αναλαμπές δημιουργίας στη νεώτερη Ελλάδα: ο βίος και το έργο του Ιωάννη Καραμάνου*, εκδόσεις Παπαζήση, 2020.

σης των χιλιάδων προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής[9]. Με την έναρξη λειτουργίας της Ε.Α.Π. ορισμένες υπηρεσίες της Διεύθυνσης Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας, άρα και της Γ.Δ.Ε.Μ. (μαζί με το προσωπικό τους), εντάχθηκαν στην Ε.Α.Π., χωρίς όμως να χάσουν την αρχική θέση τους (σημειωτέο ότι μετά την αποχώρηση της Ε.Α.Π. ξαναλειτούργησαν ως υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας). Η Γ.Δ.Ε.Μ. ήταν λοιπόν σε στενή συνεργασία με την Ε.Α.Π. (η στελέχωση της οποίας συμπληρώθηκε με άλλους νέους ως επί το πλείστον μηχανικούς και γεωπόνους) και ταυτόχρονα ήταν υπό την εποπτεία της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (ΓΔΜ). Ο θεσμός των Γενικών Διοικήσεων (εν προκειμένου της ΓΔΜ) ήταν ένας ακόμη διοικητικός μηχανισμός, ένα αποκεντρωμένο εργαλείο για τη διοίκηση της Μακεδονίας, που συγκέντρωνε αρμοδιότητες πολλών υπουργείων, ο δε Γενικός Διοικητής Μακεδονίας είχε μεγάλη διοικητική εξουσία και ενίοτε βαθμό υπουργού.

Στην Γ.Δ.Ε.Μ. στις 13 Απριλίου 1929 εργαζόταν 1010 άτομα διαφόρων ειδικοτήτων[10]. Ο Καραμάνος βρισκόταν στην κορυφή αυτής της Υπηρεσίας έχοντας καθαρά επιτελικό ρόλο. Μ' αυτήν την ιδιότητά του επισκεφτόταν τακτικά την περιοχή των Σερρών καθοδηγώντας και εγκαινιάζοντας τις νέες δομές με την παρουσία υψηλόβαθμων στελέχων της Ε.Α.Π., της Γ.Δ.Ε.Μ. και της κυβέρνησης.

Στις 3 Μαΐου 1925 εγκαινιάστηκε ο προσφυγικός συνοικισμός στο Τσιτσιλίκοβο (σημερινή Αναγέννηση Σερρών) παρουσία του Ιω. Καραμάνου, του Ιω. Κανναβού (Διοικητή ΓΔΜ) και του Ιω. Ζαχαριάδη (Μηχανικού της Γ.Δ.Ε.Μ.)[11]. Είχαν προηγηθεί δημοσιεύματα για ανέγερση 500 σπιτιών του Εποικισμού στον αγροτο-αστικό συνοικισμό Ομόνοιας Σερρών[12]. Στις 14 Ιουνίου 1925 θεμελιώθηκε ο συνοικισμός Κισπεκί παρουσία του αντιπροέδρου της Επιτροπής Sir John Campbell, που τοποθέ-

---

9. Συστάθηκε μεν το 1917 αναλαμβάνοντας την εφαρμογή των βενιζελικών νόμων αγροτικής μεταρρύθμισης (δηλαδή του Ν. 1072 περί απαλλοτριώσεων των τσιφλικιών και την απόδοση κλήρου/διανομή σε δικαιούχους ακτήμονες), έργο που παρέμεινε ανολοκλήρωτο ως το 1922. Ανοδιοργανώθηκε όμως το 1922. Η δομή της Υπηρεσίας περιγράφεται στο ΦΕΚ 294/Α΄/Ν. 20/31.12.1922, αρθ. 294 «Περί Οργανισμού Υπηρεσίας Εποικισμού Μακεδονίας».

10. Ελ. Κοντογιώργη, ό.π., 2020, σ. 71 όπου αναφέρονται Διοικητικοί (211), Λογιστές (196), Γεωπόνοι (130), Τεχνικοί (95), Νομικοί Σύμβουλοι (2), Υγειονομικοί, Γιατροί, Φαρμακοποιοί (112), Μηχανικοί-Κτηματολόγοι (112), Κτηνίατροι 17, Αποθηκάριοι (28), Καλλιεργητής καπνών (15), Τηλεφωνητής (1), Οδηγοί (4), Μηχανικοί Άρδευσης (22), Αγγελιοφόροι (65).

11. Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 04.05.1925, σ. 3.

12. Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Οι μηχανικοί της Γενικής Διεύθυνσης Εποικι-σμού Μακεδονίας (Γ.Δ.Ε.Μ.). Η περίπτωση του Ιωάννη Β. Ζαχαριάδη», *Μικρασιατική Σπίθα* 22 (2022), 33-50.

Τα εγκαίνια του συνοικισμού Νέα Κιουπλιά στις Σέρρες στις 5 Ιουλίου 1925, (πηγή: Β. Ι. Τζανακάρης, Πορεία μέσα στο χρόνο, 1984, σελ. 164).
(1) Howland (2) Καραμάνος (3) Βακαλούδης

Σπάνια φωτογραφία από το εσωτερικό του γραφείου Γ.Δ.Ε.Μ. Θεσσαλονίκης με το προσωπικό της Ε.Α.Π. παρουσία του Στέφανου Δέλτα (άκρη αριστερά) και του Ιωάννη Καραμάνου δίπλα του (αρχείο Ιω. Ζαχαριάδη).

τησε τον πρώτο λίθο μετονομάζοντας το συνοικισμό σε Χρυσούπολη (ή Νέο Σκούταρι)[13]. Στις 5 Ιουλίου 1925 εγκαινιάστηκε ο συνοικισμός Νέα Κιουπλιά Σερρών παρουσία του Charles P. Howland, Ιω. Καραμάνου και στις 8 Νοεμβρίου 1925 έγιναν τα εγκαίνια στο συνοικισμό Νέα Καλύβια Σερρών παρουσία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου[14].

Η ικανότητα του Καραμάνου να συνεργάζεται, να ενθουσιάζει και να καθοδηγεί υπήρξε παροιμιώδης. Με πρωτοβουλία του η Γ.Δ.Ε.Μ. συμμετείχε στην πρώτη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (Δ.Ε.Θ.) τον Οκτώβριο του 1926 με δικό της αυτόνομο περίπτερο[15]. Στις 5 Οκτωβρίου ο Καραμάνος οργάνωσε εκδρομή μιας ομάδας διπλωματών, εμπόρων και βιομηχάνων και τεσσάρων υπαλλήλων του Εποικισμού στους γύρω προσφυγικούς συνοικισμούς[16]. Μετέβησαν στη Νέα Αγχίαλο και μετά στο Καβακλή, Γιουλατζίκ και τέλος στην Πέλλα, όπου θαύμασαν το μεγάλο υδραγωγείο και γευμάτισαν. Αξιοποίησε δηλαδή κατά τον καλύτερο τρόπο την ευκαιρία της πρώτης Δ.Ε.Θ. για να προωθήσει το έργο του Εποικισμού σ' ένα ευρύτερο ακροατήριο. Την ίδια φιλόξενη διάθεση επέδειξε προς τον Άγγλο συνταγματάρχη, βουλευτή και επιφανή παράγοντα του Εργατικού Κόμματος Ουέτζγουαντ, που επιστρέφοντας από μία περιοδεία στην Παλαιστίνη επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη στις 25/26 Νοεμβρίου 1926 ενόψει της σύναψης συμπληρωματικού προσφυγικού δανείου και επισκέφτηκε με τον Καραμάνο διάφορους προσφυγικούς συνοικισμούς.

Ένα γεγονός ιδιαίτερης σημασίας υπήρξε η διοργάνωση του Εποικιστικού Συνεδρίου στην έδρα της Γ.Δ.Ε.Μ. στη Θεσσαλονίκη (οδός Τσιμισκή, στοά Πελοσώφ) από 12 έως 20 Νοεμβρίου 1926. Στο Εποικιστικό Συνέδριο έγινε αποτίμηση της μέχρι τότε πορείας της αγροτικής αποκατάστασης και της κατάστασης που επικρατούσε στις περιοχές των βορείων επαρχιών. Στη συνέχεια διατυπώθηκανοι απόψεις των συμμετεχόντων και έγιναν πρακτικές προτάσεις για την επίλυση πολλών εκκρεμών σημαντικών ζητημάτων: για τον τρόπο που θα γινόταν η καταμέτρηση των γαιών, εάν θα μπορούσαν (και πότε) να μεταβιβάζονται οι κλήροι που θα παραχωρούνταν στους πρόσφυγες, εάν θα έπρεπε να καταβληθούν άμεσα τα χρέη και με ποιο τρόπο θα χρησιμοποιούνταν τα τουρκικά οικήματα. Το Εποικιστικό Συνέδριο λειτούργη-

---

13. Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 15.06.1925, σ. 1. Ο Campbell επισκέφθηκε επίσης κατά την περιοδεία του την Ομόνοια, Φεδή-Δεγιρμέν, Σοκόλ, Μπόρνα, Άγιον Ιωάννη, Σζάνιβαρ κ.ά. και έμεινε αρκετά ευχαριστημένος από την συντελεσθείσα εκεί εργασία και «το κρατούν σύστημα».

14. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 09.11.1925, σ. 4.

15. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 03.10.1926, σ. 1.

16. Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 06.10.1926, σ. 1.

σε με λίγα λόγια ως εργαλείο καταγραφής απόψεων των στελεχών της Γ.Δ.Ε.Μ. που υλοποιούσαν τις αντίστοιχες πολιτικές και ως επιταχυντής λήψης αποφάσεων.

Οι εργασίες ξεκίνησαν στις 12 Νοεμβρίου 1926 στις 4.30 το απόγευμα στο ιδιαίτερο γραφείο του κ. Καραμάνου (απ' όπου και έχουμε μια σπάνια φωτογραφική λήψη). Τα ονόματα των παρισταμένων προϊσταμένων των 17 Γεωργικών Γραφείων Μακεδονίας τα μαθαίνουμε από δημοσίευμα της εφημ. *Μακεδονία*[17]:

> «*Στο Συνέδριο παρακάθισαν οι τμηματάρχες της Γ.Δ.Ε.Μ. κκ. Γούδας, Ξύδης, Θεοφάνους, Παπασαραφιανός, Ηλιάδης, Ζαχαριάδης, Τορνατόρος, Κασιμάτης, Λάιος, Χαραλαμπόπουλος, Κούδεσης, Μαραβελάκης, Νάνος, Καραγεωργίου (προϊστάμενος ελέγχου) και Κωνσταντινίδης. Επίσης ο Διευθυντής Εποικισμού Δυτικής Μακεδονίας κ. Σ. Πετρόπουλος και οι προϊστάμενοι την Γεωργικών Γραφείων Παναγιωτόπουλος (Θεσσαλονίκης), Σπυρόπουλος (Κιλκίς), Στ. Κισαγισλής (Δράμας), Χρ. Βακαλούδης (Σερρών), Σερ. Παϊζάνος (Σιδηροκάστρου), Δ. Πεχλιβάνογλου (Καβάλας), Μπιτσούνης (Λαγκαδά), Πιπίνος (Έδεσσας), Δενδρινός (Κατερίνης), Σβορώνος (Βοεμίτσης), Τσιώμης (Κοζάνης), Ανανασιάδης (Φλωρίνης), Πέτζος (Καϊλαρίων), Τομαράς (Καστοριάς), Βασματζίδης (Χαλκιδικής)».*

Το πρώτο θέμα συζήτησης που τέθηκε από τον Καραμάνο ήταν η κτηματογράφηση για την ταχύτερη και ασφαλέστερη διανομή των γαιών «άνευ της οποίας δεν δύναται να θεωρηθεί πλήρης εγκατάσταση». Μίλησαν ο Σ. Πετρόπουλος (Διευθυντής Εποικισμού Δυτικής Μακεδονίας), ο Σταύρος Κισαγισλής (Δράμας), ο Δενδρινός (Κατερίνης). Μετά την ανταλλαγή διαφόρων απόψεων το Συνέδριο εξέλεξε επιτροπή για να μελετήσει το ζήτημα και να υποβάλλει το πόρισμά της στο Συνέδριο.

Η επιτροπή που συγκροτήθηκε αποτελούνταν από τον Πετρόπουλο (Διευθυντή Εποικισμού Δυτικής Μακεδονίας), τους προϊσταμένους των Γεωργικών Γραφείων: Βακαλούδη (Σερρών), Παναγιωτόπουλο (Θεσσαλονίκης), Δενδρινό (Κατερίνης) και Ηλιάδη (Διευθυντή της Τεχνικής Υπηρεσίας στην Γ.Δ.Ε.Μ.). Σκοπός της ήταν η εξεύρεση του καταλληλότερου συστήματος για την κτηματογράφηση των γαιών[18]. Σε δύο ημέρες από τη συγκρότηση της επιτροπής τρεις Γερμανοί υφηγητές του Γεωγραφικού Ινστιτούτου της Βιέννης έφθασαν στη Θεσσαλονίκη[19]. Οι

17. Εφημ. *Μακεδονία,* φ.13.11.1926, σ. 1.
18. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 22.11.1926, σ. 1.
19. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 24.11.1926, σ. 4.

ως άνω γεωγράφοι συνοδευόμενοι από τον Πετρόπουλο αναχώρησαν στις 24 Νοεμβρίου 1926 για την Κοζάνη, για να επιληφθούν την κτηματογράφηση της Δυτικής Μακεδονίας, αλλά συζήτησαν και με τη Γ.Δ.Ε.Μ. για να κτηματογραφήσουν όλη τη Μακεδονία! Στις 26 Νοεμβρίου 1926 συνήλθε Επιτροπή «εξ ανωτέρων υπαλλήλων του Εποικισμού παριστα-μένων των τριών Γερμανών Γεωγράφων»[20]. Κατά τη σύσκεψη των ανω-τέρων υπαλλήλων της Γ.Δ.Ε.Μ. υπό την προεδρία του κ. Καραμάνου εξε-τάστηκε η πρόταση των ξένων επιστημόνων να αναλάβουν να περατώ-σουν την κτηματογράφηση όλης της Μακεδονίας σε διάστημα 8 μηνών καθώς επίσης και τη διανομή του γεωργικού κλήρου επί του εδάφους και του χάρτου «εντός το πολύ οκταμήνου και με τιμή ελάσσονα των 6 δρχ. ανά στρέμμα»[21]. Τις προτάσεις αυτές το Εποικιστικό Συμβούλιο έκρινε ως πρόσφορες, επιφυλάχτηκε όμως να δώσει απάντηση εν αναμο-νή της σχετικής έγκρισης της Ε.Α.Π. Αξίζει να τονιστεί ότι οι Γερμανοί γεωγράφοι θα έκαναν την κτηματογράφηση «δια του τελευταίου συ-στήματος της φωτομετρίας από αεροπλάνου». Όμως υπήρχαν πολλές ε-πιφυλάξεις για το αν το συγκεκριμένο σύστημα της κτηματογράφησης θα μπορούσε να εφαρμοστεί λόγω του γεγονότος ότι κατά την εφαρμο-γή του αγροτικού νόμου είχαν προκύψει πολλές κτηματικές διαφορές μεταξύ των κατοίκων των χωριών και των συνοικισμών. Ήταν πολύ πι-θανόν, όπως έκριναν οι γεωπόνοι, οι ενδιαφερόμενοι αγρότες να μετακι-νούν κατά τη νύκτα τα σημεία που έθεταν οι υπηρεσίες του Εποικισμού για τον καθορισμό των ορίων του κάθε τμήματος, και έτσι οι γεωγράφοι διερχόμενοι την επαύριον για την κτηματογράφηση της έκτασης από αεροπλάνου θα καταμετρούσαν λανθασμένα την έκταση. Για το λόγο αυτό κρίθηκε απαραίτητο, πριν από την έναρξη της κτηματογράφησης, να ληφθεί από τις υπηρεσίες Εποικισμού και τα συνεργεία κάθε μέτρο για να αποφευχθούν ενδεχόμενες ανωμαλίες και προστριβές μεταξύ των δικαιούχων αγροτών.

Όπως εκ των υστέρων γνωρίζουμε οι εργασίες καταμέτρησης και διανομών των γαιών δεν έγιναν με ενιαίο τρόπο σ' όλη την Μακεδονία. Διανομές κλήρων στους πρόσφυγες βάσει φωτογραφιών του εδάφους (που ελήφθησαν από αεροπλάνο το 1927 από τον αεροπόρο Γεωρ. Γε-ωργιάδη) έγιναν μόνο στην Αλμωπία (Καρατζόβα). Οι καταμετρήσεις και διανομές των ειδικών συνεργείων Δυτικής Μακεδονίας (Κοζάνης, Εορδαίας, Καστοριάς) διέφεραν ως προς την τεχνική από τις καταμε-τήσεις της Αλμωπίας) και από αυτές των διανομών της περιφέρειας Σερρών.

---

20. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 26.11.1926, σ. 5.
21. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 27.11.1926, σ. 1.

Ένα άλλο θέμα συζήτησης στο Εποικιστικό Συνέδριο αφορούσε τον καθορισμό του μέσου οικογενειακού κλήρου κατά την οριστική διανομή των γαιών. Τέθηκε δε κατά τη διάρκεια της συζήτησης το ερώτημα, αν θα ήταν σκόπιμο από οικονομική και κοινωνική άποψη να διαχειρίζονται ελεύθερα οι κληρούχοι πρόσφυγες τις εκχωρούμενες σ' αυτούς εκτάσεις προ της αποπληρωμής των χρεών τους, εάν δηλαδή θα μπορούσαν ή όχι να εκποιήσουν τον εκχωρούμενο σ' αυτούς κλήρο και πότε; Επί του ερωτήματος αυτού κλήθηκαν να απαντήσουν οι σύνεδροι εγγράφως αιτιολογώντας τις απόψεις τους. Οι απαντήσεις τους δημοσιεύτηκαν στην εφημ. *Μακεδονία*. Η πρώτη επιστολή-απάντηση ήταν αυτή του γεωπόνου Τζώμη, προϊσταμένου Εποικισμού Κοζάνης, ο οποίος ήταν κάθετα αντίθετος στο δικαίωμα της πώλησης του κλήρου από τους πρόσφυγες και πρότεινε να μπορούν να πουλήσουν τον κλήρο τους μόνο μετά 10-15 χρόνια[22]. Διαφορετική ήταν η άποψη του Δημ. Πεχλιβάνογλου προϊσταμένου Εποικισμού Καβάλας, που ήταν υπέρ της άμεσης εκποίησης, χωρίς όμως να μπορεί να πουλήσει τη γη του ο πρόσφυγας αγρότης σε ξένο, εφόσον κάποιος γείτονας ή μέλος του προσφυγικού συνοικισμού θα εκδήλωνε την πρόθεση να την αγοράσει. Στο ίδιο ερώτημα η σύνταξη της εφημ. Μακεδονία παρέθεσε τις απόψεις των γεωπόνων Α. Σπυρόπουλου, προϊσταμένου Εποικισμού Κιλκίς, Σβορώνου, προϊσταμένου Εποικισμού Βοεμίτσης (Αξιούπολης), Γ. Δεληγιαννίδη, γραμματέα του Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού Λιτόχωρου, Χρήστου Βακαλούδη, προϊσταμένου Εποικισμού Σερρών και άλλων παραγόντων. Οι γνώμες τους ήταν διχασμένες και αντανακλούσαν ιδεολογικές διαφορές[23]. Στους πρόσφυγες επιβλήθηκε τελικά, λίγο πριν τη διάλυση της Ε.Α.Π., η αυτοπρόσωπη και αδιάλειπτη καλλιέργεια του κλήρου τους για είκοσι πέντε χρόνια, καθώς και επιπρόσθετοι περιορισμοί σχετικά με την ελευθερία εκποίησης και κληρονομικής μεταβίβασης των κλήρων τους με στόχο να εξασφαλιστεί η παραμονή των αποκατασταθέντων στις βόρειες επαρχίες, τις οποίες τα γειτονικά

---

22. Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 22.11.1926, σ. 1.

23. Εφημ. *Μακεδονία*, φ. 28.11.1926, φ 29.11.1926: Αλέξανδρος Ι. Βογιατζόγλου, μηχανικός-γεωπόνος (ελεύθερη διάθεση), Καστρέτσιος, προϊστάμενος του Εποικισμού Γιαννιτσών (μετά από μια πενταετία), Σβορώνος προϊστάμενος Εποικισμού Βοεμίτσης (μετά από μια πενταετία), Γ. Δεληγιαννίδης γραμματέας Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού Λιτόχωρου (ελεύθερη διάθεση προ της αποπληρωμής υπό όρους), Α. Σπυρόπουλος, προϊστάμενος Εποικισμού Κιλκίς (μετά από μια πενταετία), Στ. Κισαγισλής, προϊστάμενος Εποικισμού Δράμας (μη ελεύθερη διάθεση κλήρου), Πρωτόπαπας επιθεωρητής των Συνεταιρισμών Μακεδονίας (άμεση διάθεση υπό προϋποθέσεις), Παναγιωτόπουλος, προϊστάμενος Γεωργικού Γραφείου Θεσσαλονίκης (άμεση διάθεση υπό προϋποθέσεις), Βακαλούδης προϊστάμενος Εποικισμού Σερρών (μετά από 10-15 χρόνια).

κράτη, και κυρίως η Βουλγαρία που ακολουθούσε πολιτική αναθεωρητισμού, εξακολουθούσαν να επιβουλεύονται κατά τη μεσοπολεμική περίοδο[24].

Ο γεωπόνος Χρήστος Βακαλούδης και το Γραφείο Εποικισμού Σερρών

Το Γραφείο Εποικισμού Σερρών, ένα από τα δύο που ιδρύθηκαν στο νομό Σερρών (το άλλο λειτούργησε στο Σιδηρόκαστρο) είχε στη δικαιοδοσία του μία μεγάλη έκταση και ανέλαβε να αποκαταστήσει 29.590 Μικρασιάτες πρόσφυγες και 10.400 Έλληνες πρόσφυγες από τη Βουλγαρία που έφθασαν στην περιοχή σύμφωνα με την Συνθήκη του Νεϊγύ που προέβλεπε την εκούσια ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας[25]. Η λειτουργία του Γραφείου συνέπεσε με μια πυκνή δραστηριότητα των πρωτοβάθμιων προσφυγικών οργανώσεων στην περιοχή, αλλά και των δευτεροβάθμιων (όπως η Παμπροσφυγική Ένωση Σερρών με επικεφαλής τον Σωκράτη Ανθρακόπουλο), που έκαναν αισθητή την παρουσία τους μέσω μιας σειράς Προσφυγικών Συνεδρίων (έξι συνολικά) που έλαβαν χώρα στις Σέρρες[26]. Οι αναφορές στον Τύπο για τα Παμπροσφυγικά Συνέδρια Σερρών εστίαζαν στην προώθηση των προσφυγικών ζητημάτων στους αρμόδιους πολιτικούς και κρατικούς φορείς με υπομνήματα, ψηφίσματα κ.λπ. Όπως είναι ευνόητο η πυκνή αυτή συνεδριακή δράση[27] κρατούσε σε εγρήγορση και τα δύο Εποικιστικά Γραφεία του Νομού Σερρών, ανατροφοδοτώντας με επιχειρήματα τις αποφάσεις τους στο πεδίο. Παράλληλα στην πόλη των Σερρών πραγματοποιήθηκε το Β΄ Καπνοπαραγωγικό Συνέδριο Μακεδονίας και Θράκης (17.1.1926), καθώς και το Α΄ Παμπροσφυγικό Αγροτικό Συνέδριο Μακεδονίας–Θράκης (27-29/4.1927) λόγω του κεντρικού ρόλου της περιοχής στα αγροτικά ζητήματα.

Ο γεωπόνος Χρήστος Βακαλούδης του Αλεξάνδρου υπήρξε προϊστάμενος του Γραφείου Εποικισμού Σερρών. Απεικονίζεται δε προνομιακά σε μια από τις 67 φωτογραφίες που εικονογραφούν το βιβλίο του

---

24. Μ. Ι. Νοταράς, *Η αγροτική αποκατάστασις των προσφύγων*, Αθήνα 1934, σ. 209-215, και E. Kontogiorgi, Population Exchange... , ό.π., 2006, σσ. 303-304.

25. Έκθεση της Στατιστικής Υπηρεσίας της Ε.Α.Π. του 1928.

26. Γ. Αψηλίδης, «Τα Παμπροσφυγικά Συνέδρια των Σερρών», *Μικρασιατική Σπίθα* (15) 2010.

27. Το πρώτο έκτακτο Παμπροσφυγικό Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στις 24.09.1924. Το δεύτερο έκτακτο Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στις 01.02.1925, το τρίτο στις 06.12.1925, το τέταρτο στις 3-4/10.1926, το πέμπτο στις 4-5.3.1928 και το έκτο στις 17.2.1929. Βλ. Β. Γιαννογλούδης, «Το τρίτο τακτικό Παμπροσφυγικό Συνέδριο στο Νομό Σερρών», *Μικρασιατική Σπίθα* (21) 2019, 165-174.

προέδρου της Ε.Α.Π. το 1925[28]. Βιογραφικά στοιχεία του Βακαλούδη δεν βρέθηκαν μέχρι τώρα αν και αναζητήθηκαν. Πολλλές όμως πληροφορίες βρέθηκαν για την επαγγελματική του δράση.

Μια πρωτοβουλία του Χρήστου Βακαλούδη για την επείγουσα αντιμετώπιση των κινδύνων από την υπερχείλιση του Στρυμόνα δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδα στην εφημ. *Μακεδονία* το 1926 σε σειρά πέντε συνεχόμενων μακροσκελών άρθρων με τον τίτλο «Τα σωτήρια αντιπλημμυρικά έργα των Σερρών»[29]. Εκεί, γίνεται εκτενής αναφορά στην προσπάθεια του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών να προστατέψει τις καλλιέργειες τονίζοντας τον «επιδειχθέντα άφθαστο ζήλο των εγκατασταθέντων προσφύγων», καθώς και την οφειλόμενη ευγνωμοσύνη προς τον «εμψυχωτή προϊστάμενο Εποικισμού Σερρών κ. Βακαλούδη», που είχε την έμπνευση και την πρωτοβουλία της πραγματοποίησης αυτού του προγράμματος.

Στο πρώτο άρθρο του ο αρθρογράφος αποδίδει ευθέως στον Βακαλούδη την ιδέα της εκτέλεσης «αδαπανητεί του παρ' αυτού συλ-

Ο Χρ. Βακαλούδης (στο μέσον) με το συνεργείο είσπραξης των χρεών στο χωριό Χομόνδος/Μητρούση Σερρών (πηγή: Howland, 1926, ένθετο μεταξύ των σελίδων 206-207).

28. Charles P. Howland, *L' establisment de refugees en Greece* (avec 67 illustrations), Publications de la Societe des Nations, Geneva, 1926. Ο Howland επισκέφτηκε τις Σέρρες στις 5.07.1925 και στις 30. 11. 1925.

29. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 16.04.1926, σ. 1, φ. 17.04.1926, σ. 1, φ. 18.04.1926, σ. 1, φ. 19.04.1926, σ. 1, φ. 20.04.1926, σσ. 1-2.

ληφθέντος σχεδίου αντιπλημμυρικών, αποξηραντικών και εξυγιαντικών έργων». Τον ονομάζει «αδάμαστο στην ψυχή γεωπόνο και ακαταπόνητο στο σώμα λάτρη της γεωργίας», «βαθύ γνώστη της πεδιάδας των Σερρών σπιθαμή προς σπιθαμή». Μετά το Βακαλούδη επαινεί τους γεωργούς (πρόσφυγες και γηγενείς) και τους υπαλλήλους του Γραφείου Εποικισμού Σερρών:

> *«Θα ήτο ασύγγνωστος παράλειψις αν δια των γραμμών αυτών δεν ετονίζετο η επιδειχθείσα άφθαστος προθυμία και ο εξιδανικευμένος ζήλος των προσφύγων και γηγενών κατοίκων της πεδιάδας των Σερρών... ως επίσης και ο καταφανής όγκος αυτοθυσίας και ενεργητικότητας των επί τούτω ταχθέντων υπαλλήλων της Υπηρεσίας οίτινες ως άλλοι ερέται της Αργοναυτικής Εκστρατείας απροσκόπτως διέβησαν τας συμπληγάδας πέτρας μερικών εξ ιδιοσυγκρασίας δυστροπούντων και υπονομευόντων την ησυχίαν, κοινοτικήν συμβίωσιν και συγκρότησιν των κατοίκων».*

Στην παραπάνω περιεκτική τοποθέτησή του κατονομάστηκε ο ιθύνων νους (Βακαλούδης), οι βασικοί συντελεστές (υπάλληλοι του Εποικισμού) και η κοινή προσπάθεια προσφύγων και γηγενών. Αν λάβουμε υπόψη ότι ο τύπος της εποχής κατακλυζόταν από δημοσιεύματα σχετικά με τις έριδες και ενίοτε και αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στους γηγενείς και τους πρόσφυγες (παράδειγμα τα γεγονότα στο Κιούπκιοι)[30], ένα δημοσίευμα που επαινούσε τη συνεργασία γηγενών και προσφύγων έχει ασφαλώς ιδιαίτερη αξία. Δείχνει ότι υπήρχε και μια άλλη διάσταση εκτός από τη διχόνοια, αυτή της σύμπνοιας προ των κοινών κινδύνων. Αναφέρει επίσης ότι ο Βακαλούδης πριν ξεκινήσει τα έργα είχε εκθέσει έγγραφα και προφορικά την ιδέα του τόσο στο Νομάρχη Σερρών, όσο και στο Φρούραρχο Σερρών «ών αμέριστον επεζήτησε και επέτυχε την αρωγήν εις την εφαρμογήν του συλληφθέντος παρ' αυτού σχεδίου». Η επισήμανση αυτή έχει ιδιαίτερη αξία όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η μεν Μεραρχία Σερρών ενίσχυσε την προσπάθεια με διάθεση 50 οπλιτών, η δε Νομαρχία «ουκ ολίγον συνετέλεσε εις την προαγωγήν και την αποτελεσματικήν ευόδωσιν του σκοπού του». Υπήρξε δηλαδή έμπρακτη υποστήριξη από τον κρατικό μηχανισμό που, εκτός των παραπάνω, επέβαλε και δεκαπενθήμερο επίταξη στους γεωργούς (γηγενείς και πρόσφυγες) των απειλουμένων χωριών, ώστε να εργαστούν στα αντιπλημμυρικά έργα. Και βέβαια ενημερώθηκε και ο επικεφαλής της Γ.Δ.Ε.Μ. Ιωάννης Καραμάνος.

---

30. Μαρία Κ. Γιώτα, «Προβλήματα στις σχέσεις γηγενών προσφύγων: η περίπτωση του Κιούπκιοι και η αντίκτυπος της, στο *Μικρασιατική Σπίθα* 17 (2012) 139-150.

«Δεν μπορούσε βέβαια μια τόσο αποφασιστική δράση να κρατήσει αμερίμνως απαθή και ασυγκίνητον τον άτλαντα της Γεν. Διοικήσεως κ. Καραμάνο του οποίου η ενθαρρυντική ενθουσιώδης πνοή δια σχετικού τηλεγραφήματος αναζωπύρωσε και ετόνωσε περισσότερο τον ζήλον και την ενεργητικότητα του κ. Βακαλούδη. Τιμή δε και διθύραμβοι οφείλονται στον κ. Καραμάνο για την επάξια επιλογή παρομοίων συνεργατών ως τον κ. Βακαλούδη στον οποίο ευχόμαστε ολοψύχως και αναμένουμε να μιμηθούν και άλλοι συνάδελφοί του».

Ένα άλλο ζήτημα που θίγει ο αρθρογράφος είναι η επέκταση της δράσης του Εποικισμού σε μικρά αντιπλημμυρικά έργα»[31]. Αποδίδει και αυτή την πρωτοβουλία στον Βακαλούδη σημειώνοντας ότι «το δαιμόνιο πνεύμα του δεν ηρκείτο και η ψυχή του δεν ησθάνετο ανακούφισιν μόνον εις την παρεχομένην στέγασιν, ζωάρκειαν και εφοδιασμόν εις τους πρόσφυγες. Ήθελεν, επόθει θετικωτέραν και ανωτέραν αποδοτικότητα της καλλιεργητικής προσπάθειας των προσφύγων».

Στο πρώτο δημοσίευμα σημειώνεται ότι ο Βακαλούδης είχε ενημερώσει για τις πρωτοβουλίες του τόσο το Νομάρχη Σερρών, όσο και τον Καραμάνο. Όμως στο φ. 22.04.1926 της εφημ. *Μακεδονία* ακολουθεί μια διορθωτική δημοσίευση του ιδίου αρθρογράφου με τον τίτλο «Τα Σωτήρια αντιπλημμυρικά έργα Σερρών οφείλονται πρωτίστως εις τον Νομάρχην μας». Εκεί ανασκευάζεται η προηγούμενη εκτίμηση ότι δηλαδή η πρωτοβουλία ανήκε εξ ολοκλήρου στον Βακαλούδη και παρουσιάζεται μια διαφορετική εκδοχή σύμφωνα με την οποία η πρωτοβουλία εκτέλεσης των έργων ήταν «πρωτίστως» του τότε Νομάρχη Σερρών Στυλιανού Πιστολάκη.

Μόλις ο Νομάρχης συνέλαβε την ιδέα στις αρχές Ιανουαρίου 1926 αναχώρησε αμέσως για τη Θεσσαλονίκη όπου είχε μακρότατες συνομιλίες με το Γενικό Διοικητή, τον οποίο και έπεισε να δεχτεί τις απόψεις του. Όταν επέστρεψε από τη Θεσσαλονίκη απέστειλε αναφορά στον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας στην οποία σημείωνε μεταξύ άλλων ότι 10 χιλιάδες στρέμματα της περιοχής Σερρών θα μπορούσαν να προστατευτούν, όπως τον είχε διαβεβαιώσει και «ο μετακληθείς από την Ευρώπη υπό της Εποικιστικής Υπηρεσίας Γερμανός μηχανικός κ. Στούντζε»[32], με

---

31. Η Ε.Α.Π. αναμείχθηκε μόνο σε μικρά αντιπλημμυρικά έργα, όπως δείχνει και η σχετική αναφορά του γεωργοοικονομολόγου Βασιλείου Κριμπά, υπεύθυνου της Ε.Α.Π. για την παλιά Ελλάδα και μετέπειτα καθηγητή αμπελουργίας, η οποία κάνει ειδική μνεία στα αντιπλημμυρικά έργα Σερρών του 1926. Βλ. Βασίλειος Κριμπάς, «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκατάσταση Προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1999, σσ. 233-265.

32. Συνέχισε στο φ. 17.04.1926 με τους συνοικισμούς Καρατζάκιοι και Άνω Καμήλα

τοπικές παρεμβάσεις εάν σε κάποια σημεία φράσσονταν ορισμένες ροές και σε άλλα βαθύνονταν χαντάκια ή ανορύσσονταν μικροί τάφροι.

Κατόπιν ο Νομάρχης ήλθε σε επικοινωνία με τον προϊστάμενο του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών Βακαλούδη με σκοπό να επιβάλει προσωπική εργασία στους πληθυσμούς που απειλούνταν από τις πλημμύρες. Επειδή όμως δεν υπήρχε το κατάλληλο τεχνικό προσωπικό για να παρακολουθεί τα έργα και να υποδεικνύει στους αγρότες τον τρόπο εκτέλεσής τους, ο Πιστολάκης έγραψε προς τον Γενικό Διοικητή να διατάξει την VI Μεραρχία να διαθέσει για ένα δεκαήμερο ή δεκαπενθήμερο «λόχον τινά μηχανικού, ημείς δε θέλομεν επιβάλλει την προς τούτο προσωπικήν εργασίαν στους απειλουμένους πληθυσμούς». Όπως διευκρίνισε ο αρθρογράφος την αναφορά αυτή του Νομάρχη ακολούθησαν πράγματι διαταγές προς την VI Μεραρχία δια του Γ΄ Σώματος Στρατού «δια την διάθεσιν διμοιρίας Μηχανικού ήτις και ετέθη πάραυτα υπό τας διαταγάς του Νομάρχη», ενώ σχετική αναφορά εκ μέρους του Εποικιστικού Γραφείου για το ίδιο θέμα κατατέθηκε μόλις στις 6 Φεβρουαρίου 1926. Στο τέλος δε ανέφερε με αβρότητα τα εξής: «βεβαίως δεν θέλομεν να αναιρέσομεν τα γραφέντα περί της συμβολής του κ. Βακαλούδη, την οποία ο ίδιος ο κ. Νομάρχης αναγνώρισε με αναφορά του στη Γενική Διοίκηση, αλλά για να καταστούν οι αναγνώστες της "Μακεδονίας" ενημερότεροι».

Το επεισόδιο Πιστολάκη - Βακαλούδη αποτελεί ένδειξη μιας υποβόσκουσας αντιπαράθεσης μεταξύ στελεχών της Ε.Α.Π. και κρατικών λειτουργών για την πρωτοβουλία των δράσεων. Ο Πιστολάκης ως υψηλόβαθμος κρατικός αξιωματούχος (και δικηγόρος στο επάγγελμα) απαιτούσε την πρωτοκαθεδρία έναντι ενός απλού υπαλλήλου-γεωπόνου, που αντλούσε νομιμοποίηση από τη Ε.Α.Π. Σε επόμενη χρονική περίοδο υπήρξε ένταση και στη σχέση του Πιστολάκη με τον Καραμάνο, όταν ο δεύτερος μετά το 1929 αποχώρησε από την Ε.Α.Π. και ανέλαβε τη Γενική Διεύθυνση του Υπουργείου Γεωργίας. Λίγο αργότερα ο επίσης βενιζελογενής Πιστολάκης διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του ιδίου Υπουργείου. Ο Πιστολάκης ήλθε σε ρήξη με τον Καραμάνο γιατί υποστήριξε την αλλαγή του τρόπου διανομής των κλήρων, όταν στις αρχές του 1930 ο Επαμεινώνδας Κυπριάδης πρότεινε κατά την οριστικοποίηση των διανομών να εγκαταλειφθεί η γενική εξισωτική αρχή που είχε πρυτανεύσει κατά την προσωρινή παραχώρηση των κλήρων, γιατί δημιουργούσε μικρές και διάσπαρτες στο χώρο καλλιεργητικές μονάδες

(3.200 ημερομίσθια, 220.000 δρχ.), υπό την επίβλεψη του ειδικού μηχανικού της Γ.Δ.Ε.Μ. κ. Στούτζα (ή Στούτζε ή Στούντζε), τον συνοικισμό Γενίκιοι (1800 ημερομίσθια, 120.000 δρχ.) πάλι υπό τον κ. Στούτζα, όπου επιδιορθώθηκαν και παλιά ρήγματα, επί τόπου δε μετέβη και ο Νομάρχης Πιστολάκης και συνεχάρη τον κ. Βακαλούδη.

και πρότεινε να χορηγηθεί στον κάθε γεωργό ενιαίος κλήρος ίσης αξίας. Ο Καραμάνος διαφώνησε με την αλλαγή, που τη θεωρούσε μη ρεαλιστική και υποστήριξε από κοινού με τους γεωπόνους της Μακεδονίας ότι θα απαιτούσε πολύ χρόνο και θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί για τεχνικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους. Η Ε.Α.Π. είχε την ίδια γνώμη και υποστήριξε τον Καραμάνο[33]. Ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να απομακρύνει τον Πιστολάκη από τη θέση του και να αναθέσει και τη Γενική Γραμματεία στον Καραμάνο[34].

Ο Στρυμόνας υπερχείλισε ξανά στις αρχές Ιουλίου 1926, παρά τις προσπάθειες των Πιστολάκη και Βακαλούδη και την εργασία των αγροτών, προκαλώντας μεγάλες ζημιές σε σπίτια και χωράφια στην περιοχή Σιδηροκάστρου, αλλά και σε χωριά γύρω από τις Σέρρες στην περιοχή προς την Νιγρίτα (Καμήλα, Κισπεκί), που ήταν στη δικαιοδοσία του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών. Τα προσωρινά αντιπλημμυρικά έργα του Εποικισμού άντεξαν εν μέρει[35]. Αποδείχτηκε ότι τα «Σωτήρια Αντιπλημμυρικά Έργα των Σερρών» δεν ήταν και τόσο σωτήρια, αποτελούσαν περισσότερο μια προσπάθεια τόνωσης του φρονήματος των αγροτών και συγκράτησης των νεοεγκατασταθέντων προσφύγων στους τόπους εγκατάστασής τους. Πάντως η εφημ. *Μακεδονία* κράτησε αιδήμονα σιωπή για την κατάρρευση των αναχωμάτων, ενώ το αντίπαλο δέος, η εφημ. *Το Φως,* πλημμύρισε τις σελίδες του με ανταποκρίσεις και δραματικές φωτογραφίες.

Η διευθέτηση των ετήσιων πλημμυρών του Στρυμόνα δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί με ημίμετρα, έπρεπε να αντιμετωπιστεί συνολικά. Απαιτούσε επαγγελματισμό, μεγάλες τεχνικές παρεμβάσεις και ικανή χρηματοδότηση. Το Υπουργείο Συγκοινωνίας και το αρμόδιο Γραφείο Μελετών Υδραυλικών Εργων (εφεξής Γρ. Μ.Υ.Ε.) με τους μηχανικούς του είχε προετοιμάσει ήδη από το 1919 ειδικές μελέτες και αναζητούσε χρηματοδότηση για την υλοποίηση τους[36]. Μελέτες είχαν γίνει και από ομάδες Γάλλων και Άγγλων μηχανικών στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθώς και τον Οκτώβριο του 1922 και είχαν υποβάλει τις προτάσεις τους στην ελληνική κυβέρνηση. Το θέμα συζητήθηκε στο ελληνι-

---

33. Ελ. Κοντογιώργη, ό.π., 2020, σ. 82.

34. Ιω. Σ. Παπαδάκης, «Ο Ιωάννης Παπαδάκης για τον Ιωάννη Καραμάνο», στο Ανδρέας Ι. Καραμάνος (επιμ.), ό.π., 2020, σ. 28.

35. Στις 3 Ιουλίου 1926 έφτασε στο Σιδηρόκαστρο ο υπουργός Φίλανδρος όπου δέχτηκε επιτροπές και αντιπροσώπους χωριών που πλημμύρισαν, παρόντων των Πιστολάκη, Βακαλούδη, Ανθρακόπουλου, Συνεταιριστών κ.ά. (εφημ. *Μακεδονία*, φ. 3.07.1926, σ. 4).

36. Το Γρ. Μ.Υ.Ε. με επικεφαλής τον μηχανικό Θεολόγο Γενιδουνιά ασχολήθηκε ήδη από το 1919 με την μελέτη εξυγίανσης του Στρυμόνα προετοιμάζοντας αυτά που ονομάστηκαν στη συνέχεια «Μεγάλα Παραγωγικά Έργα της Μακεδονίας».

κό Κοινοβούλιο τον Ιούλιο του 1924, όπου ο Α. Παπαναστασίου τόνισε ότι η εκτέλεση των υδραυλικών έργων στη Μακεδονία ήταν υψίστης σημασίας τόσο για τη δημόσια υγεία όσο και από οικονομική άποψη[37].

Ωστόσο, το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών το διάστημα Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου 1926 παρά την επιδείνωση της κατάστασης των προσφύγων αγροτών εξαιτίας των πλημμυρών προσπάθησε να εισπράξει τα χρέη τους με επακόλουθο τις δικαιολογημένες διαμαρτυρίες τους[38]. Για την προώθηση της επίλυσης των αγροτικών ζητημάτων συμμετείχε στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (Οκτώβριος 1926) και στο Εποικιστικό Συνέδριο (Νοέμβριος 1926). Στο Συνέδριο, όπως προαναφέρθηκε, ο Βακαλούδης συμμετείχε στην Επιτροπή για τον τρόπο κτηματογράφησης των γαιών και διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο. Για το ζήτημα της διάθεσης του κλήρου εκ μέρους των αποκατασταθέντων προσφύγων που συζητήθηκε στο Συνέδριο δημοσίευσε μια εμπεριστατωμένη τοποθέτησή του, διατυπώνοντας την άποψη ότι από κοινωνική, οικονομική, γεωργική και εθνική άποψη επιβαλόταν η αναβολή της ελεύθερης διάθεσης των κλήρων ακόμη και μετά την αποπληρωμή της αξίας τους. Αξίζει να παραθέσουμε ένα απόσπασμα στο οποίο τεκμηριώνει τη στάση του:

> *«από γενικότερη κοινωνική άποψη πρέπει να αποκλειστεί το δικαίωμα της ελεύθερης διάθεσης του κλήρου. Εν τούτοις εφόσον το αστικό κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς δεν έχει ως στόχο να την εμποδίσει, από προσφυγική άποψη επιβάλλεται η αναστολή της ελεύθερης διάθεσης του κλήρου για μια τουλάχιστον δεκαετία. Το μέτρο αυτό εφάρμοσε και η Τουρκική κυβέρνηση για τους εποικισθέντες στη Θράκη μουσουλμάνους πρόσφυγες από Βουλγαρία και Βοσνία επιτυγχάνοντας έτσι να συγκρατήσει πολυπληθή προσφυγικό πληθυσμό μεταξύ ελληνικών κεφαλοχωρίων για εθνικούς σκοπούς. Εθνικοί αλλά και οικονομικοί λόγοι επιβάλλουν και στην Ελλάδα την εφαρμογή αυτού του μέ-*

---

37. El. Kontogiorgi, *Population Exchange*, ό.π., 2006, σσ. 277-280.

38. Στο φ. 21.9.1926, σ. 3 της *Μακεδονίας* δημοσιεύτηκε ανωνύμως άρθρο–διαμαρτυρία για το έγγραφο που έστειλε ο Εποικισμός Σερρών στους αγρότες της περιοχής του ζητώντας να πληρώσουν τα χρέη τους. Επισημαινόταν ότι το ζήτημα δεν ήταν τόσο ακίνδυνο όσο φαντάζονταν στην Γ.Δ.Ε.Μ. και την Ε.Α.Π. γιατί προτού ακόμη συνέλθουν οι αγρότες πρόσφυγες, προτού ακόμη κατορθώσουν να συγκροτήσουν γεωργικούς συνεταιρισμούς, καλούνταν να καταβάλουν τα χρέη τους. Βέβαια «ουδείς αρνείται εξ αυτών ότι έχουν υποχρέωση απέναντι στην Ε.Α.Π. αλλά επιβάλλεται η επί ένα ακόμη έτος αναβολή πληρωμής των χρεών και προέχει η δικαία διανομή της γης μεταξύ των προσφύγων και των γηγενών». Επίσης δημοσιεύτηκαν παράπονα των κατοίκων του συνοικισμού Κουμάριανης, όπου ανεγέρθηκαν κατοικίες που κόστισαν 18 χιλ δρχ. η καθεμιά, ενώ οι πρόσφυγες πληρώθηκαν μόνο 9 χιλ δρχ. και οι κατοικίες τους ήταν ακόμη ημιτελείς.

τρου για τις παραμεθόριες και ορεινές περιοχές στις οποίες οι πρόσφυγες εάν δεν ενισχυθούν αρκετά, με το μέτρο της ελεύθερης διάθεσης, θα εκποιήσουν τον κλήρο τους σε διαφόρους εκμεταλλευτές και νομάδες κτηνοτρόφους και θα κατέλθουν στις πόλεις για βιοπορισμό. Έτσι θα μεγεθύνεται ο εκ της ανεργίας κοινωνικός κίνδυνος».

Ο Βακαλούδης έκανε επιπλέον παρεμβάσεις στο ζήτημα των τσιφλικιών και ειδικότερα στο τσιφλίκι Τέγουτζικ στο Νεοχώρι (Απρίλιος 1927)[39], συμμετείχε στο Α΄ Πανκοινοτικό Συνέδριο Σερρών (Μάϊος 1927), σε ρυθμίσεις για την κτηματική περιουσία μη ανταλλαγέντων μουσουλμάνων στο Κιουπρί/Γεφυρούδι (Ιούλιος 1927)[40]. Πήρε θέση στη περίπτωση των κτημάτων Σαλ Μαχαλέ/Κωνσταντινάτο (Αύγουστος 1927)[41] και το Νοέμβριο του 1927 προχώρησε σε συνεργασία με τον Αν.

---

39. Στο φ. 18.4.1927, σ. 3 της εφημ. *Μακεδονία* υπήρξε η περιγραφή της εξέγερσης των αγροτών του συνοικισμού Νεοχωρίου και το θέμα της έξωσής τους από 110 στρέμματα του απαλλοτριωθέντος τσιφλικιού του μεγαλοκτηματία Τέγουτζικ. Το αγρόκτημα είχε κηρυχθεί απαλλοτριωτέο τον Σεπτέμβριο του 1925. Προ της κήρυξης της απαλλοτρίωσης ο μεγαλοκτηματίας είχε πουλήσει (άνευ αδείας) 500 στρέμματα και μετά την κήρυξη πούλησε άλλα 300 (ενώ ο νόμος του παραχωρούσε μόνο 500 στρέμματα ως ανώτατο όριο). Παράλληλα ο Τέγουτζικ προχώρησε σε καλλιέργεια 110 στρεμμάτων (ως αυτοκαλλιέργεια). Στις 26.3.1927 η Υπηρεσία Εποικισμού παρέδωσε τη νομή των 110 στρεμμάτων στους αγρότες της περιοχής, και εσφαλμένα αυτό θεωρήθηκε καταπάτηση, ενώ δεν ήταν. Και οι αγρότες διώχθηκαν δικαστικά. Τα πράγματα διασαφηνίστηκαν με το τηλεγράφημα του Α. Παπαναστασίου (τότε Υπουργού Γεωργίας), τόσο προς τον Νομάρχη Σερρών, όσο και προς το Γραφείο Εποικισμού ώστε να πάψει αμέσως η δίωξη. Για το ίδιο θέμα αρθρογράφησε στο φ. 26.4.1927 ο ίδιος ο Σωκράτης Ανθρακόπουλος καταγγέλλοντας τη δίωξη των προσφύγων, αλλά και τις μεθοδεύσεις για την μη απαλλοτρίωση του τσιφλικιού Τέγουτζικ.

40. Δίνονται διευκρινήσεις ότι κακώς προκλήθηκε σάλος για τα 309 μακεδονικά στρέμματα της Μακπουλέ Χανούμ Σαήλοβιτς στο χωριό Κιουπρί/Γεφυρούδι (αρμοδιότητα του Γραφείου Σιδηροκάστρου), τα οποία εξαιρέθηκαν των ανταλλαξίμων γιατί η ιδιοκτήτρια ήταν μουσουλμάνα μεν, αλλά Σερβίδα υπήκοος. Αποδίδεται ο σάλος στις ενέργειες τοπικών κομματαρχών στην προσπάθειά τους να πουληθούν αυτά σε ευτελή τιμή χάριν ολίγων τζορπατζήδων (κομματαρχών του κ. Δούκα).

41. Η εφημ. *Μακεδονία στο* φ. 28.08.1927 με τίτλο «Αι εκ προθέσεως ανακρίβειες» που υπογράφει ο Σωκράτης Ανθρακόπουλος αναφέρεται στις επανειλημμένες συκοφαντικές δημοσιεύσεις του δικηγόρου Σερρών Δ. Παπαντωνίου σχετικά με την υπόθεση του ανταλλάξιμου βοσκοτόπου της Τσέκοβας, που με ενέργειες της Παμπροσφυγικής Ένωσης απαλλοτριώθηκε υπέρ 850 προσφυγικών οικογενειών γεωργών. Προς ματαίωση της απαλλοτρίωσης ο τότε Μητροπολίτης Σερρών μετέβη στη Θεσσαλονίκη και αξίωσε από τον Γενικό Διοικητή να μην εκτελεστούν οι αποφάσεις του Υπουργείου Γεωργίας έχοντας σκοπό να πουλήσει τα κτήματα (που ανήκαν στο Νοσοκομείο) σε γηγενείς της Τοπόλιανης (σημερινό Χρυσό) και από τις εισπράξεις να ανεγείρει διδακτήριο (το 1ο Γυμνάσιο Σερρών). Ο δε Παπαντωνίου είχε από την μεριά του, ως δικηγόρος, αναλάβει να αντιπροσωπεύσει τα αιτήματα 15 οικογενειών βλαχοποιμένων (από τους οποίους εισέπραξε 20.000 δρχ.), που ζητούσαν να εγκατασταθούν στην ανταλλάξιμο βοσκή.

Μπακάλπαση στην προσωρινή διανομή του αγροτικού κλήρου στην περιοχή την οποία θα αναλύσουμε εκτενέστερα στη συνέχεια.

Εκτός του Βακαλούδη, στο Α΄ Πανκοινοτικό Συνέδριο πήραν μέρος όλοι οι παράγοντες της περιοχής όπως, ο δήμαρχος Επαμεινώνδας Τικόπουλος, ο νομάρχης Στυλιανός Πιστολάκης, ο μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος, ο πρώην βουλευτής Δ. Πάζης (στον κύκλο του Αλ. Παπαναστασίου), ο τότε πρόεδρος της Ενώσεως Συνεταιρισμών Φράγκου κ.ά. Όλοι τους τόνισαν την ανάγκη εκτέλεσης μεγάλων αντιπλημμυρικών έργων «δια των οποίων και μόνον θα καταστή δυνατή η ευημερία του γεωργικού πληθυσμού» και θα εξαλειφθεί η ελονοσία «ήτις μαστίζει τους γεωργικούς πληθυσμούς της πεδιάδας των Σερρών». Τόνιζαν ιδιαίτερα το υγιεινολογικό θέμα. Όχι μόνο θα αποκαλυφθούν τεράστιες εκτάσεις, αλλά και θα προστατευθούν χιλιάδες υπάρξεις που φθίνουν από την απαίσια μάστιγα της ελονοσίας. Υπήρξαν και διαφοροποιήσεις στην προσέγγιση διαχείρισης του έργου. Ο Πιστολάκης, για παράδειγμα, είπε ότι σκοπίμως οι διάφορες εταιρείες παρουσιάζουν μεγάλα τα έξοδα για την εκτέλεση των έργων και ότι ο ίδιος με σχέδιο νόμου που υπέβαλε στην Κυβέρνηση προέβλεπε την ίδρυση Υδραυλικού Ταμείου που θα λειτουργούσε κατά το αγγλικό σύστημα. Αντίθετα ο Δ. Πάζης υποστήριξε ότι το ζήτημα της κατασκευής των υδραυλικών έργων της πεδιάδας των Σερρών δεν ήταν τόσο απλό. Ήταν ζήτημα σοβαρό που δεν επιδεχόταν ημίμετρα. Επιβαλόταν ο εντοπισμός της κοίτης και των χειμάρρων Αγγίστης και Φιλίππων για να αποκαλυφθούν τα 1,2 εκατ. καλλιεργήσιμα στρέμματα. Ο Δ. Πάζης συμπλήρωσε ότι η αποξήρανση θα μπορούσε να ανατεθεί και σε ξένο οικονομικό οργανισμό, αν ήταν αδύνατο να εξευρεθεί άλλη λύση. Δυστυχώς το δημοσίευμα δεν παρέθεσε τυχόν εισήγηση του Βακαλούδη που θα απηχούσε και την θέση του Εποικισμού επί του θέματος[42].

Από τις 28 Μαρτίου 1928, με την καταστροφή των προσωρινών προχωμάτων, ο κάμπος των Σερρών μεταβλήθηκε ξανά σε μια τεράστια λιμνοθάλασσα. Στις 14 Απριλίου 1928 ο Βακαλούδης υποδέχτηκε τον Υπουργό Πρόνοιας Κύρκο και τον Καραμάνο και συμμετείχε σε σύσκεψη στη Νομαρχία. Εκεί ανέφερε ότι σύμφωνα με καταμέτρηση του

Τελικά ο Μητροπολίτης συγκάλεσε το Συμβούλιο της Κοινότητας, τη Διδακτηριακή Επιτροπή και το συμβούλιο της Παμπροσφυγικής σε συσκέψεις στις οποίες πήραν μέρος ο Προϊστάμενος Εποικισμού (δηλ. ο Βακαλούδης), ο βουλευτής Λαζαρίδης και ο Γυμνασιάρχης Σερρών. Εκεί αποφασίστηκε σε περίπτωσης εξαγοράς των κτημάτων από τους πρόσφυγες–κατόχους (μέσω συνεταιρισμών) να οριστεί ως τιμή ανά μακεδονικό στρέμμα 800 δρχ., αποπληρωθεί δε η αξία τους μέσα σε 4 χρόνια, πράγμα που οι πρόσφυγες δέχτηκαν.

42. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 16.05.1927, σ. 4.

Γραφείου Εποικισμού, καλύφθηκαν με νερά 85-90 χιλ. στρέμματα, εκ των οποίων σε 20 χιλ. περίπου καταστράφηκε η σοδειά, ενώ ο Δήμαρχος Τικόπουλος ανέφερε «την πρόθεση των πλημμυρόπληκτων αγροτών να εγκαταλείψουν τους αγρούς τους και να καταφύγουν στην πόλη εάν αναβληθεί η υπογραφή της σύμβασης των αποξηραντικών έργων». Ο Κύρκος απάντησε ότι αναμενόταν η εισηγητική έκθεση της ειδικής επιτροπής επί των προτάσεων που είχαν υποβληθεί από Αγγλικούς και Αμερικανικούς Ομίλους, μετά την οποία θα υπογραφόταν η σύμβαση που ήλπιζε ότι δεν θα καθυστερούσε πάνω από ένα δίμηνο. Ως προς την άμεση βοήθεια υποσχέθηκε ότι θα δοθεί χρηματικό βοήθημα σε κάθε αγρότη και ο Εποικισμός θα διαθέσει καλλιεργητικά δάνεια. Το ζήτημα των πλημμυρών ώθησε το Γραφείο Εποικισμού Σερρών να συντάξει μια υπηρεσιακή έκθεση που αναδημοσιεύτηκε στην εφημ. *Μακεδονία* και περιείχε όχι μόνο ένα σχεδιάγραμμα των περιοχών που πλημμύρισαν, αλλά και ένα σκίτσο με το μέγεθος των κουνουπιών που εμφανίστηκαν.

Τελικά, επειδή στις περιοχές που είχαν πληγεί από τις πλημμύρες πολλές οικογένειες αγροτών προσφύγων ήταν έτοιμες να μετακινηθούν προς τις πόλεις, χρειάστηκε η συντονισμένη παρέμβαση των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών καθώς και της Ε.Α.Π., η οποία, για να συγκρατηθεί ο προσφυγικός κόσμος στην περιοχή, ενίσχυσε οικονομικά τους πληγέντες διαθέτοντας το ποσό των 17.143.000 δρχ.[43].

Το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών, παρά τα προβλήματα που υπήρ-

Βουλευτές, δημοσιογράφοι και παράγοντες Σερρών στον τόπο των πλημμυρών. Στο μέσον ο Χαμουδόπουλος, ανταποκριτής της εφημ. Μακεδονία και ο Βακαλούδης, προϊστάμενος του Εποικισμού Σερρών (εφημ. Μακεδονία, φ. 10.05.1928, σ. 1). Σκίτσο με το μέγεθος κουνουπιού (εφημ. Μακεδονία, φ. 08.05.1928, σ. 1).

43. Ελ. Κοντογιώργη, «Προσδοκίες και όρια στην εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής στο νομό Σερρών κατά τον Μεσοπόλεμο», Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, τόμ. Α΄, εκδ. Δήμου Σερρών, Σέρρες 2013, σ. 267-290.

χαν στην περιοχή του, είχε ενθαρρύνει τους αγρότες πρόσφυγες με κάθε τρόπο να καλλιεργήσουν τους κλήρους τους, τους καθοδηγούσε στη βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων και διένειμε βελτιωμένους σπόρους και μπόλια οπωροφόρων δέντρων με αποτέλεσμα την παραγωγή εξαιρετικών προϊόντων με τα οποία έλαβε μέρος στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης το 1927 και το1928[44]. Ειδικότερα το 1930 εξέθεσε: «δείγματα δημητριακών, μαλλιά μερικά τελευταίως εισαχθέντα, βάμβαξ αμερικανικού σπόρου, σταφύλια τεραστίας αναπτύξεως, θαυμάσιον μέλι, ελήές, έλαια, σησάμια, αχλάδια και άλλα φρούτα πρωτοφανούς μεγέθους, ρίζες αραβοσίτου ύψους 4 μέτρων από το Μπελίκ-Μαχαλά, καρπούζια κ.λπ. Τα εκτιθέμενα φρούτα προέρχονται από δένδρα που είναι μόλις δύο ετών μπόλια, προερχόμενα από το φυτώριον του γεωργικού σταθμού, το οποίον κάμνει θαύματα κυριολεκτικώς. Τούτο επί του παρόντος είναι εκτάσεως 200 στρεμμάτων, περιέχει δε όλα τα είδη των οπωροφόρων δένδρων και από εν έκαστον πλείστας ποικιλίας, παράγει δε κατ' έτος 100 χιλιάδας φυτώρια τα οποία διανέμονται εις τον γεωργικόν κόσμον»[45].

Η προσωρινή διανομή γαιών στο αγρόκτημα Σερρών από το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1927)

Το ζήτημα της διανομής των προσφυγικών γαιών ήταν από τα δυσκολότερα που αντιμετώπισε ο Εποικισμός γιατί δεν υπήρχε προγενέστερο Κτηματολόγιο.Μια είδηση της εφημ. *Μακεδονία* αναφέρει ότι το αρμόδιο Εποικιστικό Γραφείο Σερρών άρχισε τις εργασίες προσωρινής διανομής κλήρου στο αγρόκτημα Σερρών στις αρχές Νοεμβρίου του 1927 με τον «πλέον άμεμπτο τρόπο», καθώς κλήθηκαν σε επανειλημμένες συσκέψεις όλοι οι γεωργοί της πόλης (γηγενείς και πρόσφυγες) μέσω των νομίμων αντιπροσώπων τους. Στη Γενική Συνέλευση της 5ης Νοεμβρίου 1927 συντάχθηκε πρακτικό και έγινε αποδεκτή η απόφαση να διανεμηθούν με κλήρο τα χωράφια που ήταν στην κυριότητα της Ε.Α.Π. Με αυτήν την απόφαση άρχισε το έργο του ο προϊστάμενος του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών Χ. Βακαλούδης με τη βοήθεια των υπαλλήλων του Γραφείου Βετούλη, Μυρσιώτη, Βελλίδου και Τσότρα και δεκαοκτώ εργατών «καταβάλλων πάσαν προσπάθειαν όπως υπερπηδήσει και ταύτην την πικράν δοκιμασίαν της διανομής της πόλεως των Σερρών υπό την άγρυπνον παρακολούθησιν και των δυο ενδιαφερομένων παρατά-

44. Με χρυσό βραβείο μετ' επαίνου βραβεύθηκε το Γραφείο Εποικισμού Σερρών στην Δ.Ε.Θ. του 1928, ενώ χρυσό βραβείο δόθηκε στους Συνεταιρισμούς Νιγρίτας και Βεζνίκου, βλ. εφημ. *Μακεδονία*, φ. 14.10.1928.

45. Εφημ. *Μακεδονικά Νέα*, φ. 18.09.1930.

ξεων γηγενών και προσφύγων εκάστη των οποίων ήτο ενδεχόμενο να χτυπηθεί από στιγμήν εις στιγμήν δια το τίποτε»[46].

Η εξακρίβωση των ιδιοκτησιών, ο διαχωρισμός και η κατάταξη των τεμαχίων σε ποιότητες διήρκεσε πάνω από 15 μέρες. Αποφασίστηκε να γίνει αρχικά η διανομή και κλήρωση των γαιών της πεδινής κατηγορίας στην οποία υπήρχαν 18 χιλιάδες στρέμματα κατάλληλα για την παραγωγή δημητριακών και να ακολουθήσει η διανομή άλλων 7 χιλιάδων στρεμμάτων, τα λεγομένα «παγήρια», που ήταν κατάλληλα για καπνοφυτεία.

Στις 11 Δεκεμβρίου του 1927 το ζήτημα της διανομής των γαιών έφερε στις Σέρρες τον υφυπουργό Ανταλλαγής Αν. Μπακάλμπαση και μεταξύ αυτών που τον υποδέχτηκαν και συζήτησαν μαζί του ήταν και ο Βακαλούδης. Ο Μπακάλπασης παρέμεινε στην πόλη μέχρι και τις 14 Δεκεμβρίου 1927 για να διευθετήσει ορισμένα θέματα που εκκρεμούσαν. Αποφασίστηκε για παράδειγμα να δοθούν 1500 στρέμματα σε 120 οικογένειες Καυκασίων του χωριού Καβακλή «εκ των περισσευμάτων των γαιών» του οικισμού Χομόνδος. Ένα αναλυτικό πρωτοσέλιδο άρθρο υποστήριζε ότι το πρόβλημα της διανομής των γαιών στις Σέρρες είχε τόση μεγάλη ένταση γιατί ο κάμπος των Σερρών θεωρείτο «χρυσοφόρος» από γεωργική άποψη[47].

Είχε προηγηθεί η καταμέτρηση των γαιών με επιστημονικό τρόπο, όταν μετά από αίτημα του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών η Τοπογραφική Υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας (εφεξής Τ.Υ.Υ.Γ.) είχε αποστείλει ήδη το 1925 και το 1926 ειδικά συνεργεία που καταμέτρησαν και συνέταξαν σχεδιαγράμματα 60 χωριών των Σερρών με τα παρακείμενα αγροκτήματα «ολικής εκτάσεως 860 χιλιάδων στρεμμάτων». Στη βάση των παραπάνω σχεδιαγραμμάτων το Γραφείο Εποικισμού Σερρών «δια επιμελητών γεωπόνων και επιστατών του ενήργησε από του 1927 διανομάς». Με άλλα λόγια ο Βακαλούδης έχοντας την εμπειρία της συμμετοχής του στην επιτροπή κτηματογράφησης του Εποικιστικού Συνεδρίου του 1926 έδρασε αποφασιστικά προχωρώντας στο πρώτο βήμα, δηλαδή την καταμέτρηση των γαιών, πριν καν ιδρυθεί η Κτηματογραφική Υπηρεσία Μακεδονίας (εφεξής Κ.Υ.Μ.), μια βραχύβια υπηρεσία ειδικού σκοπού, που λειτούργησε από 5 Ιουλίου 1927 στο πλαίσιο της Γ.Δ.Ε.Μ.[48]. Τη δράση της Κ.Υ.Μ. εξιστόρησε ο ίδιος ο επικεφαλής της, ο πολιτικός μηχανικός Χρ. Παπαστράτου, σε 60σέλιδο άρθρο του στο περιοδικό του Τ.Ε.Ε., τα *Τεχνικά Χρονικά* το 1935[49], το οποίο θεωρούμε μια έγκυρη

46. Εφημ. *Μακεδονία*,φ. 03.11.1927, σ. 2.

47. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 12.12.1927, σσ. 1, 4.

48. El. Kontogiorgi, *Population Exchange ...,* ό.π., 2006, σσ. 141-157.

49. Χριστ. Παπαστράτος, «Κτηματογραφικαί εργασίαι της αγροτικής αποκαταστάσεως εν Μακεδονία και Θράκη», *Τεχνικά Χρονικά,* 1-15 Δεκεμβρίου 1935, σσ. 976-1033.

πηγή πληροφοριών. Ο Παπαστράτος περιέγραψε εκεί με κάθε λεπτομέρεια τη σύσταση των συνεργείων καταμέτρησης, την τεχνική εκτέλεση της εργασίας (τριγωνισμός, σχεδιάγραμμα καταμέτρησης), την κατάρτιση του πίνακα κληρούχων και πολλά άλλα[50]. Οι γεωπόνοι «των διανομών», κατά τον Παπαστράτο, συγχρόνως με την κατάρτιση του πίνακα κληρούχων προέβαιναν στη γεωργική και εποικιστική μελέτη των διανεμητέων γαιών, το διαχωρισμό σε κατηγορίες και τον καθορισμό του βασικού γεωργικού κλήρου. Για τις διανομές των χωρίων της περιφερείας Σερρών, το Γραφείον Εποικισμού Σερρών «έσπευσεν εξαιρετικά» γράφει ο Παπαστράτος. Περιέγραψε δε την τεχνική διαμοιρασμού επί του εδάφους ως εξής:

> *«..Δια την εργασίαν ταύτην συνετάσσετο κατάλογος των κληρούχων, διεκρίνοντο οι εκτάσεις εις κατηγορίας και εμοιράζετο η γη εις τους κληρούχους κατά τεμάχια εκτάσεως 2.5 στρεμμάτων ή πολλαπλασίων του 5 στρεμ και 7.5 στρεμμάτων. Το τεμάχιον τούτο των 2.5 στρεμμάτων καθωρίζετο εις το έδαφος βοηθεία τετραγώνου πλαισίου 50 μ. σχηματιζομένου εκ στερεού μετάλλινου σύρματος. Το πλαίσιον τούτο ήτο κινητόν, εφέρετο υπό τεσσάρων εργατών και ορθογωνίζετο κατ' εκτίμησιν. Κατ' αυτόν τον τρόπον διεμοιράζετο όλη η καλλιεργήσιμος έκτασις τα δε μικρά τεμάχια άτινα επερρίσευον εις τας γωνίας, παρά τα ρεύματα, τους δρόμους κ.λπ. εδίδοντο κατ' εκτίμησιν εις τους κληρούχους ίνα συμπληρώσωσι ποιοτικώς είτε ποσοτικώς την έκτασιν ήτις εχορηγείτο εις αυτούς δια του πλαισίου»*[51].

Στο ίδιο εκτενές άρθρο του Παπαστράτου περιλαμβάνονται μια σειρά επεξηγηματικών πινάκων εκ των οποίων οι τέσσερις έχουν ιδιαίτερη αξία για την έρευνά μας. Στον α΄ πίνακα, όπου καταγράφηκαν οι καταμετρηθείσες εκτάσεις ανά γεωργική περιφέρεια, φαίνεται ότι στην περιοχή ευθύνης του Γραφείου Εποικισμού Σερρών, από το σύνολο των 81 συνοικισμών (έκτασης 1.113.000 στρεμμάτων), είχαν καταμετρηθεί μέσω της Τ.Υ.Υ.Γ. 67 συνοικισμοί (969.000 στρέμματα), ενώ η Κ.Υ.Μ. καταμέτρησε μόνο 14 (144.000 στρέμματα). Υπολείπονταν για καταμέ-

---

Η Υπηρεσία λειτούργησε και μετά τη διάλυση της Ε.Α.Π. (έως τις 1.4.1933) και το υλικό της παραλήφθηκε από την Τ.Υ.Υ.Γ., το δε προσωπικό της (περίπου 250 άτομα) απολύθηκε και μόνο μικρό μέρος προσλήφθηκε ως έκτακτο προσωπικό. Επειδή δε υπήρχαν ακόμη πολλές εκκρεμότητες αφέθηκαν 30-40 παλιοί υπάλληλοι ως ωρομίσθιοι (Παπαστράτος, 1935, σ. 990)

50. Η καθαρά τεχνική εκτέλεση των εργασιών των διανομών (χάραξη αξόνων διανομής, τεμαχισμός, ορθογωνισμός, εργασία γραφείου των συνεργείων, χρεώσεις, παρακολούθηση μεταβολών κ.λπ.) μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής μελλοντικής έρευνας.

51. Χριστ. Παπαστράτος, ό.π., 1935, σ. 986.

τρηση 13 συνοικισμοί (έκτασης 200.000 στρεμμάτων). Στον πίνακα β΄ καταγράφηκαν οι διανεμηθείσες εκτάσεις ανά φορέα που έκανε τη διανομή (Κ.Υ.Μ., Τ.Υ.Υ.Γ., άλλες Υπηρεσίες). Εκεί φαίνεται καθαρά ότι η Κ.Υ.Μ. δεν έκανε καμμία διανομή, η Τ.Υ.Υ.Γ. έκανε 3 διανομές (25.730 στρέμματα) και το Γραφείο Εποικισμού Σερρών 54 διανομές (835.430 στρέμματα). Στον πίνακα γ΄ συνοψίζεται το σύνολο των διανομών που έγιναν (57 διανομές, έκτασης 861.160 στρεμμάτων ή ποσοστό 0,66 του συνόλου) και καταγράφονται οι υπολειπόμενες (37 διανομές έκτασης 452.000 στρεμμάτων ή ποσοστό 0,34 του συνόλου). Τέλος ο πίνακας δ΄ δίνει τις εγκατασταθείσες αγροτικές οικογένειες (7.731 οικογένειες στην γεωργική περιφέρεια Σερρών) και όσες τακτοποιήθηκαν από αυτές μέσω των διανομών (5.964 οικογένειες ή ποσοστό 0,770 του συνόλου).

Κατά τον Παπαστράτο, διοικητικές ενέργειες (πρωτόκολλα, πρακτικά εκτέλεσης των διανομών) δεν έγιναν, «*ούτε άλλο στοιχείο της γενομένης εργασίας υπάρχει, ούτε σχεδιαγράμματα, ούτε πίνακας διανομής παρά μόνο άτακτες και εντελώς πρόχειρες σημειώσεις*». Ούτε και ορόσημα τοποθετήθηκαν. Η διανομή αυτή [των Σερρών] εννοείται ότι δεν διέφερε από τις προσωρινές πρόχειρες διανομές των άλλων Γραφείων Εποικισμού, ήταν όμως πολύ δικαιότερη και τακτικότερη από αυτές, έγινε στη βάση διαγραμμάτων καθορισμού του κλήρου, διαχωρισμού κατηγοριών και διαρρυθμίσεως των εκτάσεων και ικανοποιούσε τα περί ποιοτικής και ποσοτικής ισότητας των εκτάσεων των χωρικών, εμφανιζόταν ως οριστική διανομή και παρέμεινε ως τοιαύτη. Η Κτηματογραφική Υπηρεσία άφηνε την αποτύπωση της ήδη δημιουργηθείσας κατάστασης στην περιοχή Σερρών (είτε διά ανατεμαχισμού επί το τεχνικότερον όπου ήτο κατορθωτό) για αργότερα.

Από την προσωρινή στην οριστική διανομή των γαιών

Τον Αύγουστο του 1929 η Ε.Α.Π. ζήτησε από όλα τα εποικιστικά γραφεία να συντάξουν βάσει των στοιχείων του αρχείου της Κ.Υ.Μ. πίνακες με τις οριστικές διανομές των κλήρων στους αγρότες πρόσφυγες και να τους υποβάλουν στο Τμήμα Αγροτικής Εγκαταστάσεως Μακεδονίας και Θράκης-Γραφείο Στατιστικής για να συνταχθεί το κτηματολόγιο της Ε.Α.Π. Το Συμβούλιο της Ε.Α.Π. -ενόψει και της επικείμενης διάλυσης της Επιτροπής το επόμενο έτος- θεωρούσε ότι έπρεπε να ολοκληρωθεί το ταχύτερο δυνατόν το κτηματολόγιο των διανομών που είχαν γίνει, ώστε να κατοχυρωθεί θεσμικά η αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων και να εξασφαλιστεί με αδιαμφισβήτητο τρόπο η κατοχή του κάθε πρόσφυγα στον κλήρο του[52].

---

52. Ελ. Κοντογιώργη, ό.π., 2021, σσ. 266-280.

α) Πίναξ τῶν καταμετρηθεισῶν καὶ τῶν ὑπολειπομένων ἐκτάσεων

Γεωργικαὶ Περιφέρειαι	Κτηματογραφ. Ὑπηρ. Μακεδ. Θρ.		Κτηματογρ. Ὑπ. Θράκης		Τοπογρ. Ὑπηρ. Ὑπ. Γεωργίας		Συνεργεῖα Δυτικ. Μακεδ.		Ἀερεοπογράφ. Ἀλμωπίας		Σύνολον		Ὑπολειπόμεναι Καταμετρήσεις	
	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα	Συνοικ.	Στρέμματα
Ἀλεξανδρουπόλ.	27	525.000	13	212.000	61	1.015.000					101	1.752.000	17	370.000
Ροδόπης	30	402.000	80	1.308.000	6	103.000					116	1.813.000	—	—
Δράμας	143	1.602.000			5	57.000					148	1.659.000	42	520.000
Καβάλλας	111	1.021.000			8	53.000					119	1.074.000	—	—
Σερρῶν	14	144.000			67	969.000					81	1.113.000	13	200.000
Σιντικῆς	59	711.000			33	302.000					92	1.013.000	17	250.000
Κιλκὶς	106	1.032.000			43	432.000					149	1.464.000	8	90.000
Λαγκαδᾶ	59	907.000			51	542.000					110	1.449.000	—	—
Θεσ)νίκης	61	885.000			2	89.000					63	974.000	11	150.000
Χαλκιδικῆς	35	431.000			24	582.000					59	1.013.000	5	80.000
Γ'ενιτσῶν	25	369.000			57	664.000			32	232.000	114	1.265.000	10	150.000
Βερμίου	76	732.000			44	605.000					120	1.337.000	16	180.000
Πιερίας	8	146.000			25	551.000					33	697.000	3	60.000
Φλωρίνης-Καστορ.	21	302.000			56	582.000	57	584.000			134	1.468.000	4	48.000
Κοζάνης	42	612.000			101	1.171.000	56	488.000			199	2.271.000	10	140.000
	817	9.821.000	93	1.520.000	583	7.717.000	113	1.072.000	32	232.000	1638	20.362.000	156	2.238.000

2ον. Διανομαὶ Τοπογραφ. Ὑπηρεσίας Ὑπουργ. Γεωργίας.

Ἀλεξανδρουπόλεως	26	563.360	113.920	3.500	4.370
Ροδόπης	5	54.000			
Δράμας	18	185.230			
Καβάλλας	11	108.800			
Σερρῶν	3	25.730			
Σιντικῆς	18	301.210			
Κιλκὶς	9	83.480			
Λαγκαδᾶ	4	42.300			
Θεσσαλονίκης	3	34.100			
Χαλκιδικῆς	11	106.280			
Γενιτσῶν	11	167.780			
Βερμίου	22	245.050			
Πιερίας	5	95.150			
Φλωρίνης—Καστορ.	14	127.930			
Κοζάνης	33	460.300			
	193	2.600.700			

3ον. Διανομαὶ ἄλλων ὑπηρεσιῶν.

Ροδόπης	49	775.240	189.990	4.268	5.688	Κτημ. Ὑπηρ. Θράκης
Σερρῶν	54	835.430				Ἐποικισμ. Σερρῶν
Γενιτσῶν	32	232.000	135.000			Ἐποικισμ. Ἀλμωπίας
Φλωρίνης—Καστορ.	49	482.540	144.320	3.516	3.825	Συνεργεῖα Δυτικῆς
Κοζάνης	52	406.670	209.400	6.200	6.420	Μακεδονίας
	236	2.731.880				

δ) Πίναξ δίδων τὰς ἀρχικῶς ἐγκατασταθείσας ἀγροτικὰς προσφυγικὰς οἰκογενείας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ τὰς τακτοποιηθείσας ἐκ τούτων διὰ τῆς διανομῆς.

Γραφεῖα Γεωρ. Περιφερ.	Ἐγκατασταθεῖσ. ἀγρ. προσφ. οἰκ.	Τακτοποιηθεῖσ. διὰ τῆς διανομ. προσφ. οἰκογ.	Ἀναλογία
Δράμας	13.504	11 660	0.846
Καβάλλας	9.907	7.985	0.800
Σερρῶν	7.734	5.964	0.770
Σιντικὴ	7.668	5.740	0.746
Κιλκὶς	11.100	9.604	0.866
Θεσσαλονίκης	9.721	7.660	0.787
Λαγκαδᾶ	6.900	4.080	0.597

Πίνακες α΄, β΄, γ΄, και δ΄ με τις καταμετρηθείσες και διανεμηθείσες εκτάσεις (Παπαστράτος, 1935, σσ. 1024-1026).

Η εντολή της Ε.Α.Π. βρήκε το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών έτοιμο. Ήδη μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1928 στις Σέρρες είχαν καταμετρηθεί 982.000 στρέμματα και εκκρεμούσαν οι οριστικές διανομές[53]. Την δε άνοιξη του 1929 είχε προχωρήσει στην οριστική διανομή των κλήρων και για έναν ακόμη λόγο. Γιατί το Εποικιστικό Γραφείο διείδε, όπως έγραψε ο Παπαστράτος: «...ότι εκτός των διαμαχών αίτινες επηκολούθησαν εκ των προσωρινών διανομών όχι μόνο μεταξύ γηγενών και προσφύγων αλλά και αυτών τούτων των προσφύγων εκ των οποίων προέκυψαν χιλιάδες μηνύσεων απασχολήσασαι και απασχολούσαι τας δικαστικάς αρχάς του Νομού εμειούται σημαντικώς και η παραγωγή εκ της μη επιμελούς καλλιέργειας και λίπανσης των γαιών»[54].

Η οριστική διανομή των γαιών έγινε υπό την εποπτεία του Χ. Βακαλούδη, ο οποίος «παντί σθένει»[55] αφιερώθηκε στο δύσκολο αυτό έργο και «επέδειξε αξιοσημείωτη ενέργεια και πρωτοβουλία» για την ταχεία διεκπεραίωση του, όπως σημείωσε και ο John Campbell σε επιστολή του προς τον αντιπρόεδρο της Ε.Α.Π. Sir John Hope Simpson στην οποία αναφέρονται λεπτομέρειες για τον τρόπο της διανομής καθώς και ο προβληματισμός της Ε.Α.Π. για την κατάρτιση του οριστικού κτηματολογίου[56]. Κατά δε τον Παπαστράτο, παρόλες τις αντιδράσεις που συνάντησε, παρόλα τα προσκόμματα για λόγους δημοκοπικούς και κομματικούς το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών, «επιτέλεσε έργο μέγιστο, εθνικό, γιγαντιαίο». Το γεγονός μαρτυρεί και έκθεση της Ε.Α.Π. που υποβλήθηκε στον Πρωθυπουργό την ίδια περίοδο, όπου φαίνεται ότι από τις καταμετρηθείσες πανελλαδικά ανταλλάξιμες εκτάσεις το ένατρίτο αφορούσε το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών, ενώ από τις οριστικώς διανεμηθείσες γαίες μέχρι το 1929 το ήμισυ της εργασίας αυτής είχε γίνει από το ίδιο Εποικιστικό Γραφείο[57]. Ο βασικός γεωργικός κλήρος των αγροτών που καλλιεργούσαν καπνά, σιτηρά, βαμβάκι και τριφύλλι ήταν 25-30 στρέμματα.

Τον Μάρτιο του 1929 η εφημ. *Μακεδονία* δημοσίευσε στοιχεία για την οριστική διανομή των γαιών των Σερρών. Έγραψε, ότι κατά την οριστική διανομή του Εποικιστικού Γραφείου Σερρών εγκαταστάθηκαν

---

53. League of Nations Archives (LNA), C.126.4. Τμήμα Αγροτικής Εγκαταστάσεως Μακεδονίας-Θράκης, Πίναξ εμφαίνων τας καταμετρηθείσας και διανεμηθείσας εκτάσεις εν Μακεδονία και Θράκη, Στοιχεία 30/9/1928. Στο Σιδηρόκαστρο είχαν καταμετρηθεί 478.000 στρέμματα από τα οποία 15.000 είχαν προσωρινά διανεμηθεί σε λίγους συνοικισμούς.

54. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 08.03.1929, σ.1.

55. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 08.03.1929, σ. 1.

56. League of Nations Archive, File C. 125.3, Private docs, John Campbell to Sir John Hope Simpson, Serres survey and distribution, 29 September 1929.

57. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 08.03.1929, σ. 1.

5.321 οικογένειες προσφύγων και 2.178 οικογένειες ακτημόνων γεωργών. Απαλλοτριώθηκαν δε για τη συμπλήρωση της αγροτικής εγκατάστασης 88 χιλιάδες δεκαδικά στρέμματα εκ των οποίων 50 χιλιάδες ανήκαν σε ιδιώτες και 38 χιλιάδες σε μη ανταλλάξιμους μουσουλμάνους συμψηφισθέντες[58], παραθέτει δηλαδή στοιχεία που ταυτίζονται με αυτά της δημοσίευσης του Χρ. Παπαστράτου. Την οριστική διανομή των γαιών εκ μέρους του κράτους επόπτευε ο Νομάρχης Σερρών Κ. Μιχάλης «όστις μετά του προϊσταμένου του Εποικισμού κ. Βακαλούδη έλυνε τις εμφανιζόμενες διαφορές και θεράπευε τα παρουσιαζόμενα παράπονα»[59].

Την αποφασιστικότητα και ευελιξία του Γραφείου Εποικισμού Σερρών στο κρίσιμο ζήτημα των διανομών επισημαίνουν και πηγές της ίδιας της Ε.Α.Π. Το Γραφείο έκανε τις διανομές διαιρώντας τις εκτάσεις σε 2½ τετραγωνικά στρέμματα ή σε τμήματα με ακανόνιστο σχήμα που προσέγγιζαν τα 2½ τετραγωνικά στρέμματα. Χρησιμοποίησε ένα γωνιόμετρο και έκανε την αλυσιδωτή σύνδεση των κλήρων με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Αλλά επειδή δεν είχε στη διάθεσή του τα ακριβή όργανα τα οποία χρησιμοποιούνταν σε παρόμοιες μετρήσεις ήταν αναπόφευκτο να παρεισφρήσουν λάθη. Αν και υπήρξαν σκέψεις για επανακαταμέτρηση και τυχόν επαναδιανομές, αυτές οι σκέψεις παραμερίστηκαν μπροστά στο μείζον ζήτημα, δηλαδή να ολοκληρωθεί το ταχύτερο δυνατόν το Κτηματολόγιο των διανομών ώστε να κατοχυρωθεί θεσμικά η αποκατάσταση των αγροτών προσφύγων και να εξασφαλιστεί με αδιαμφισβήτητο τρόπο η κατοχή του κάθε πρόσφυγα στον κλήρο του[60]. Το όλο εγχείρημα ήταν δύσκολο και οι γεωργοί ήταν μέσα στα χωράφια, ωστόσο ο Βακαλούδης, όπως αποδέχτηκε το Συμβούλιο της Ε.Α.Π., έκανε μια «ασφαλή και ολοφάνερα ακριβοδίκαιη διανομή – και πάνω απ΄ όλα μια διανομή που ήταν αποδεκτή από όλους». Είχε διεκπεραιωθεί μια δύσκολη και επίπονη εργασία με ελάχιστη βοήθεια.

Στην περιοχή υπήρχαν 104 συνολικά χωριά, 20 που κατοικούνταν από γηγενείς, 31 αμιγώς προσφυγικά χωριά και 53 μικτά με πρόσφυγες και γηγενείς. Στα 56 χωριά οι διανομές είχαν ολοκληρωθεί, και μόνο σε 12 ήταν εν εξελίξει. Οι «πρόσφυγες», έγραφε ο Campbell, «καθώς και οι γηγενείς εν γένει, φαίνεται ότι έχουν αποδεχτεί τη διανομή ως ουσιαστικά δίκαιη και λογική. Θα ήταν αδιανόητο να διαταραχθεί τώρα, λαμβανομένου υπόψη αυτού του γεγονότος».

Υπήρχε, ωστόσο, ένα πρόβλημα. Ο Γενικός Διευθυντής Εποικισμού Μακεδονίας-Θράκης Α. Δομέστιχος υπέβαλε στην Ε.Α.Π. τους πίνακες που είχαν συνταχθεί βάσει των στοιχείων της Κτηματογραφικής

58. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 08.03.1929, σ. 1.
59. Εφημ. *Μακεδονία,* φ. 08.03.1929, σ. 1.
60. Ελ. Κοντογιώργη, ό.π., 2021, σσ. 266-280.

Υπηρεσίας και σημείωσε ότι οι εκτάσεις «εκ λόγων τεχνικών» διέφεραν στους πίνακες κατά τι από την πραγματική κατάσταση, γιατί η αρχική εκτίμηση των εκτάσεων γινόταν «προχείρως και άνευ σχεδιαγράμματος» από τα συνεργεία, ενώ ο καταρτισμός των διαγραμμάτων και ο κτηματολογικός πίνακας με τις ακριβείς εκτάσεις συντάσσονταν κατόπιν κατά τη χειμερινή περίοδο στα γραφεία. Επίσης θεωρούσε ότι η συντόμευση των διανομών και η αποτύπωσή τους σε χάρτες, όπως είχε προτείνει η Επιτροπή, ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί στη Μακεδονία και τη Θράκη, όπου λόγω και της έλλειψης ευρυχωρίας γαιών υπήρχαν διαφορές σχετικά με τις ιδιοκτησίες αλλά και «μέγισται ανωμαλίαι περί την κατοχήν των γαιών» που έπρεπε να διευθετηθούν για να διενεργηθεί μια όσο το δυνατόν πιο «ακριβοδίκαια διανομή»[61]. Ο Δομέστιχος, επισήμανε στα μέλη της Ε.Α.Π. ότι επειδή ο χάρτης των διανομών είχε σχεδιαστεί κατά προσέγγιση ήταν πολύ πιθανόν να υπάρξουν διαφορές στο μέλλον. Και πρόσθεσε ότι σε περίπτωση που οι αποκατασταθέντες αγρότες άρχιζαν να ερίζουν, θα ήταν πολύ δύσκολο να σημειωθούν με ακρίβεια τα πραγματικά όρια του κάθε κλήρου, θα παρέμενε σε εκκρεμότητα η σύνταξη του οριστικού κτηματολογίου και η κοινωνία θα ήταν πάλι σε αναστάτωση.

Για τον λόγο αυτό ο Campbell πρότεινε την εξής λύση. Για να παρακάμψουν αυτές τις δυσκολίες να γίνει επαλήθευση των ορίων των κλήρων από τα συνεργεία με έλεγχο σε πολλές περιπτώσεις και αν διαπιστωθεί ότι τα όρια είναι ακριβή να γίνουν αποδεκτοί ως οριστικοί οι υπάρχοντες χάρτες και να προετοιμαστούν τα τελικά μητρώα βάσει αυτών. Διαφορετικά, εάν η επαλήθευση δείξει ότι ο χάρτης δεν είναι ακριβής, τότε να γίνει εκ νέου καταμέτρηση των αγρών, λαμβάνοντας ως τελική την υπάρχουσα πραγματική κατανομή των κλήρων και να προετοιμαστούν οι τελικοί χάρτες, τα μητρώα και όλα τα σχετικά έγγραφα με βάση τον αναθεωρημένο χάρτη[62]. Με την ταχεία αυτή διαδικασία κάμφθηκαν οι αντιστάσεις που προέβαλαν ορισμένοι αγρότες, ολοκληρώθηκαν οι διανομές και καταρτίστηκε το κτηματολόγιο της περιοχής. Το πρακτικό πνεύμα και ο ορθολογισμός που επέδειξε η Ε.Α.Π. και τα στελέχη της συντέλεσαν στην ενσωμάτωση των προσφύγων και την διασφάλιση της δημόσιας τάξης σε έναν νομό όπου οι αντιδικίες και πολλές φορές και οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ γηγενών και προσφύ-

61. League of Nations Archives (LNA), C 125.3, Δ/νσις Κτηματογραφικής Υπηρεσίας, αρ. πρωτ. 93929/4274 και 95512/4406, 28 Σεπτεμβρίου 1929, ο Γενικός Δ/τής Εποικισμού Μακεδονίας-Θράκης Α. Δομέστιχος προς την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Τμήμα Αγροτικής Εγκαταστάσεως Μακεδονίας-Θράκης, Γραφείον Στατιστικής. Κοινοποίησις προς Σερ Τζών Κάμπελ.

62. League of Nations Archive, File C. 125.3, όπ. π.

γων ήταν συχνές. Βέβαια, η κύρωση των οριστικών διανομών του 1929 στην περιοχή των Σερρών και η έκδοση παραχωρητηρίων καθυστέρησε αρκετά χρόνια, γιατί εν τω μεταξύ προέκυψαν νέες γαίες λόγω των έργων διευθέτησης του Στρυμόνα (οι λεγόμενες αποξηρανθείσες), που διανεμήθηκαν επιπρόσθετα σε γηγενείς και πρόσφυγες απαλύνοντας κατά κάποιο τρόπο την ισχυρή ζήτηση (πρόκειται για αγροτεμάχια με τον χαρακτηρισμό Σ.Α.Α.Κ.). Οι οριστικοί τίτλοι παραχώρησης εκδόθηκαν τελικά το 1936.

Επανερχόμενοι στο γεωπόνο Χρ. Βακαλούδη, που μας αφορά εδώ, στην επιστολή του ο Sir John Campbell ανέφερε τα εξής: «Ο Βακαλούδης φαίνεται να είναι ένας εξαιρετικός άνθρωπος και στο εξής πρέπει να αντισταθούμε σε κάθε προσπάθεια να τον αντικαταστήσουν και να τον βγάλουν από την υπηρεσία. Το θέμα αυτό φαίνεται να έχει καταλαγιάσει προς το παρόν, αλλά αν επανεμφανισθεί εκ νέου, η Επιτροπή πρέπει να είναι αμετακίνητη και να τον υποστηρίξει»[63].

Τι είχε απειλήσει, όμως, την παραμονή του Βακαλούδη στην Υπηρεσία και προκαλέσει τη δυσμένεια ορισμένων που επιθυμούσαν την αντικατάστασή του; Σε μια μακροσκελή έκθεση που υπέβαλε ο ίδιος στη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού τον Ιούνιο του 1925 και σώζεται στο αρχείο της Κ.τ.Ε. υπάρχει η απάντηση[64].

Το θέμα στο οποίο αναφέρεται ο εκπρόσωπος της Ε.Α.Π. είχε σχέση με την εμπλοκή του Βακαλούδη σε ένα επεισόδιο που είχε δημιουργηθεί το πρώτο εξάμηνο του 1925 μεταξύ του επιστάτου Ροδολείβους Κακάλη, ενός ντόπιου ακτήμονα γεωργού και προσφύγων του μικτού συνοικισμού Προβίστας (σημερινή Παλαιοκώμη), όπου είχαν εγκατασταθεί Πόντιοι πρόσφυγες από το Ακ Δαγ Μαντέν και Μικρασιάτες από την Σπάρτη της Πισιδίας. Στην Προβίστα κατά την προσωρινή διανομή των γαιών του συνοικισμού από τον επιστάτη είχαν δημιουργηθεί επεισόδια μεταξύ των ντόπιων και των προσφύγων. Ο Βακαλούδης μετά τις επίμονες διαμαρτυρίες του Προσφυγικού Συλλόγου Παγγαίου που κατηγορούσαν τον Κάκαλη για παράνομες ενέργειες και μεροληψία υπέρ των ντόπιων, είχε αναγκασθεί να απομακρύνει τον Κακάλη, να τον μεταθέσει στον Νέο Σκοπό και να τοποθετήσει ως επιστάτη τον Κογκαλίδη. Σύντομα όμως, επειδή εκτιμούσε τον Κακάλη γιατί, όπως έγραψε, είχε διενεργήσει την καταμέτρηση των γαιών Ροδολείβους και παρουσιάσει πρότυπο τοπογραφικό σχεδιάγραμμα κατά τοποθεσίες που μπορούσε

63. League of Nations Archive, File C. 125.3, όπ. π.

64. League of Nations Archive, File C. 134 (Confidential cables and correspondence), Ο προϊστάμενος Εποικισμού Σερρών Χ. Βακαλούδης προς την Γενικήν Διεύθυνσιν Εποικισμού, Τμήμα Προσωπικόν και Τμήμα Γεωργικόν (Θεσσαλονίκη), αρ. Πρωτ. Εμπ. 28, Σέρρες 11 Ιουνίου 1925.

να διευκολύνει τον έλεγχο των ιδιοκτησιών και το έργο της διανομής, ακύρωσε την προγενέστερη διαταγή του και διέταξε να παραμείνει ο Κακάλης στην Προβίστα με σκοπό να απασχοληθεί αποκλειστικά με την καταγραφή και τη διανομή των γαιών, ενώ ο Κογκαλίδης θα ασχολούνταν με την «εσωτερικήν υπηρεσίαν της επιστασίας».

Η διένεξη δημιουργήθηκε γιατί τον Μάρτιο ο νέος επιστάτης Ροδολείβους Κογκαλίδης κατά την διανομή που διενήργησε στην τοποθεσία Νταλακλή, χορήγησε -μετά από εισήγηση του Κακάλη- τεμάχιο 3/4 του στρέμματος στον ντόπιο ακτήμονα Μόσχο Βαγγή. Το τεμάχιο αυτό, στο οποίο ο Βαγγής είχε κάνει τον χειμώνα δύο αρόσεις, το διεκδικούσαν τέσσερεις πρόσφυγες που είχαν λάβει παρακείμενους κλήρους και το είχαν καλλιεργήσει γιατί θεωρούσαν ότι τους ανήκε δικαιωματικά. Με αφορμή αυτό το γεγονός, την πολιτική Ποντίου Πιλάτου που ακολούθησε ο Κογκαλίδης μεταθέτοντας την ευθύνη στον Βακαλούδη και τον Κακάλη, καθώς και τη διαρκή ανάμειξη του τελευταίου στην επίλυση κτηματικών διαφορών μεταξύ προσφύγων και ντόπιων, ενέργειες που οι πρόσφυγες θεώρησαν ότι τους αδικούσαν, δημιουργήθηκε κλίμα έντασης στην περιοχή που κατέληξε σε συμπλοκή και δαρμούς μεταξύ των προσφύγων και του Κακάλη.

Ο Βακαλούδης, αν και αναγνώρισε ότι στην περιοχή Προβίστης υπήρχε σοβαρό πρόβλημα εξασφάλισης επαρκούς κλήρου, εφόσον είχαν εγκατασταθεί εκεί 200 περίπου προσφυγικές οικογένειες για τις οποίες αναλογούσε, κατά την εκτίμησή του, κλήρος ενάμισυ μακεδονικού στρέμματος, κατάλληλου για καπνά και πρώιμα εαρινά προϊόντα, από τις εκτάσεις 300 βασιλικών στρεμμάτων του δημοσίου που υπήρχαν πέριξ του συνοικισμού, χαρακτήρισε την στάση των προσφύγων εντελώς αδικαιολόγητη. Θεώρησε δε υπαίτιους και υποκινητές των προσφύγων Προβίστης τους ιθύνοντες τον παμπροσφυγικό Σύλλλογο του Παγγαίου, γνωστούς όπως έγραψε στην έκθεσή του για τις θέσεις τους κατά της υπηρεσίας του Εποικισμού. «Τα πάντα κατ' αυτούς δέον υπέρ αυτών να διαθέσωμεν ανεξαρτήτως ιδιοκτησιών και τα πάντα υπέρ αυτών να λάχωσι». Για τον Γενικό Γραμματέα του συλλόγου ανέφερε ότι ήταν «γεωργικώς εγκατεστημένος καπνεργάτης γνωστός δια τας Κομμουνιστκάς και αναρχικάς του ιδέας». Σχολίασε δε καυστικά τη στάση των προσφύγων:

> *«οι πρόσφυγες δεικνύουσι πάντοτε τάσεις επιθετικάς και αντενεργούσι εις τας ενεργείας της υπηρεσίας, επιδιώκοντες ν' ανατρέψωσι τα διευθετούμενα και διακανονιζόμενα δι' αυτής έχοντες ως συμβούλους τους ανωτέρω διαληφθέντας αρχηγούς των. Και βεβαίως δεν είναι δυνατόν να επιτύχωμεν μίαν ήρεμον κατάστασιν, εφ' όσον μετά λύπης βλέπομεν εν ριπή οφθαλμού και τη*

εισηγήσει του μέν και του δε ανατρεπόμενα, τα όσα μετά πολλής σκέψεως και λογικής και συνάδοντα προς τα γενικά των προσφύγων και εγκατοίκων συμφέροντα επιδιώκομεν να εφαρμόσωμεν».

Στο τέλος της έκθεσής του ο Βακαλούδης, ανέφερε ότι παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε για να εκτονωθεί η ένταση δεν μπόρεσε να πείσει τους πρόσφυγες να μετεγκατασταθούν σε κλήρους έως δύο στρέμματα στην περιοχή της Βάλτας που τους είχε υποδείξει και ζήτησε να επιβληθούν οι αποφάσεις του εποικιστικού γραφείου με τη βοήθεια του στρατού. «Τοιαύτα γεγονότα δεν είναι δυνατόν να προλαμβάνωνται παρά των εποικιστικών αρχών, όταν ... ευρισκόμεθα αντιμέτωποι προς εις τοιούτον βαθμόν φιλέριδας και ταραχοποιούς πρόσφυγας ... Προκειμένου περί τοιούτων ατιθάσων στοιχείων τον λόγον έχει το Κράτος εις τρόπον ώστε να δυνάμεθα να επιβαλλόμεθα δια στρατιωτικών δυνάμεων».

Δικαιολογώντας τη στάση του και μη μπορώντας να εκτονώσει τη γενική δυσαρέσκεια των προσφύγων που επέμεναν να διεκδικούν κλήρους που τους διεκδικούσαν και οι ντόπιοι -γιατί προφανώς ήταν πιο εύφοροι- ο Βακαλούδης, αναγνώρισε την αδυναμία του να υπερβεί το πρόβλημα της στενότητος της γης και να μεταπείσει τους πρόσφυγες να εγκατασταθούν σε άλλα μέρη που τους υπέδειξε, όπου η ελονοσία θέριζε, και έγραψε στο τέλος της έκθεσής του τα εξής:

«Ημείς ετάχθημεν να εξυπηρετήσωμεν επί το προσφορώτερον τα συμφέροντα αυτών [των προσφύγων] γενικώτερον όμως αποβλέποντες και μεριμνώντες δια την κατά το δυνατόν ικανοποίησιν των, εφόσον αι συνθήκαι και αι περιστάσεις τούτο επιτρέπουσι και η λογική των πραγμάτων υπαγορεύει... Αν οι παροτρύνοντες και εξεγείροντες τους πρόσφυγας εις τοιαύτας εκνόμους και αθεμίτους πράξεις την γνώμην έχουσι και την αντίληψιν ότι κάλλιον ημών δύνανται τα συμφέροντα αυτών να εξυπηρετήσωσι, ας αναλάβωσι τα ηνία της εποικιστικής υπηρεσίας και διευθύνωσι τας τύχας των ... ίνα απέλθωμεν ημείς ενταύθεν εκχωρούντες την έδραν ημών και κατατιθέμενοι την ήναν ελάβομεν εντολήν παρά της Σεβαστής ημών Γενικής Διευθύνσεως».

Ο Βακαλούδης παρέμεινε, βέβαια, στην Υπηρεσία και ολοκλήρωσε, όπως είδαμε, τις διανομές. Το παραπάνω επεισόδιο είναι, ωστόσο, χαρακτηριστικό της κατάστασης που δημιουργήθηκε τα πρώτα χρόνια της προσφυγικής εγκατάστασης σε πολλές περιοχές όπου η μεγάλη συγκέντρωση εποίκων και η έλλειψη επαρκών γαιών, προξένησαν τριβές και ακόμη και αιματηρά επεισόδια μεταξύ γηγενών και προσφύγων, που υποδαύλιζαν και οι λεγόμενοι προσφυγοπατέρες.

Η μετακίνηση του Βακαλούδη στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Σερρών (1931)

Το 1930 ενόψει της διάλυσης της Ε.Α.Π. και του αβέβαιου εργασιακού τους μέλλοντος οι εργαζόμενοι στα Εποικιστικά Γραφεία (ειδικότερα αυτοί που προσλήφθηκαν από την ίδια την Ε.Α.Π.) προχώρησαν σε κινήσεις συσπείρωσης και διεκδίκησης. Ένα ντοκουμέντο από τα Γ.Α.Κ.-Σερρών επιβεβαιώνει την αγωνία τους. Πρόκειται για ένα ψήφισμα της Συνέλευσης των Εποικιστικών Υπαλλήλων Σερρών-Σιδηροκάστρου-Δράμας και Χαλκιδικής, που πραγματοποιήθηκε στις Σέρρες στις 22 Ιουνίου του 1930. Στο ψήφισμα προτείνονται διάφοροι τρόποι, όπως να μετακινηθούν στην Αγροτική Τράπεζα, να τους χορηγηθεί αποζημίωση εφόσον απολυθούν, να συμπεριληφθούν στους διάφορους οικοδομικούς συνεταιρισμούς προς στέγαση κ.λπ.[65].

Ο γεωπόνος Βακαλούδης επέλεξε να μετακινηθεί στο χώρο των Γεωργικών Συνεταιρισμών. Προσλήφθηκε ως επιμελητής βάμβακος σ' ένα δευτεροβάθμιο συνεταιριστικό οργανισμό, στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών (Ε.Γ.Σ.) Σερρών στις 30 Μαρτίου 1931. Στις 16 Αυγούστου 1931 ανέλαβε Διευθυντής. Μνεία για τη νέα του εργασιακή θέση βρίσκουμε και στην εφημ. *Μακεδονία* (φ. 27.11.1931, σ. 2), που αναφέρει ότι η ετήσια Γενική Συνέλευση των 147 Συνεταιρισμών-μελών της Ένωσης ενέκρινε (δια μεγίστης πλειοψηφίας) τον διορισμό του Βακαλούδη ως διευθυντή με την προσδοκία να επιβάλει νοικοκυροσύνη στα οικονομικά της.

Αν και η δεκαετής θητεία του στην Ε.Γ.Σ. Σερρών δεν εμπίπτει στους στόχους αυτού του άρθρου αναφέρουμε περιληπτικά ότι συμμετείχε στο Β΄ Βαμβακοπαραγωγικό Συνέδριο των Ενώσεων Συνεταιρισμών (17.04.1932). Επίσης, συμμετείχε ενεργά σε πολλές επιτροπές και γενικότερα ανέπτυξε πολλαπλή δράση στο πλαίσιο του συνεταιριστικού κινήματος στις Σέρρες. Δημοσίευσε δε και ένα ενδιαφέρον άρθρο με τον τίτλο «Η Συνεταιριστική Κίνησις εις τον Νομόν Σερρών» στο περιοδικό *Συνεταιριστής*[66].

Παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι τις 15.5.1941 οπότε μετακινήθηκε από τη βουλγαροκρατούμενη πόλη των Σερρών στη γερμανοκρατού-

---

65. Βλ. αρχείο Συνδέσμου Εποικιστικών Υπαλλήλων Μακεδονίας (ΓΑΚ-Σ, ΑΒΕ 181, ΑΕΕ: Συλλ. 23.1).

66. Χρ. Βακαλούδης, «Η Συνεταιριστική Κίνησις εις τον Νομόν Σερρών» στο περιοδικό *Συνεταιριστής*, πανηγυρικό τεύχος Ιανουάριος 1935, σσ. 117-118. Εκεί αναφέρει ότι από το 1923 μέχρι το 1930, εγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο του νομού περί τις 18.000 γεωργικές προσφυγικές οικογένειες επί συνόλου 32.000 και ιδρύθηκαν 134 νέοι συνεταιρισμοί με 7.440 μέλη, 95 ήταν προσφυγικοί και 39 γηγενών. Στο τέλος του 1929 στο νομό υπήρχαν συνολικά 164 συνεταιρισμοί με αριθμό μελών 18.050 που αναλογούσε στο 60% του συνόλου των γεωργικών οικογενειών.

μενη Νιγρίτα ως Διευθυντής του Υποκαταστήματος της Ομοσπονδίας Συνεταιρισμών Θεσσαλονίκης. Επανήλθε ως Διευθυντής στην Ε.Γ.Σ. Σερρών στις 11.10.1945 και αποχώρησε στις 18.02.1948 λόγω διορισμού του ως επιθεωρητή στην ΚΥΔΕΠ Θεσσαλονίκης[67].

Για τον γεωπόνο Βακαλούδη θα λέγαμε συνοπτικά ότι βρέθηκε στην κατάλληλη θέση την κατάλληλη στιγμή. Εργάστηκε σκληρά ως στέλεχος της Γ.Δ.Ε.Μ. για την προώθηση της αγροτικής πολιτικής στην περιοχή των Σερρών. Διατύπωσε τις απόψεις του με παρρησία στον τύπο της εποχής και εργάστηκε αποτελεσματικά για την οριστική διανομή των ανταλλαξίμων γαιών. Μετακινούμενος το 1931 στην Ε.Γ.Σ. Σερρών παρέμεινε στις επάλξεις προσφέροντας στον αγρότη των Σερρών τη συσσωρευμένη και πολύτιμη εμπειρία του.

Άλλοι γεωπόνοι της περιοχής Σερρών

Εκτός του Βακαλούδη γνωρίζουμε τα ονόματα και άλλων γεωπόνων στην περιοχή των Σερρών, όπως του Γεωργίου Βετούλη (Γραφείο Εποικισμού Σερρών) και του Σεραφείμ Παϊζάνου (προϊστάμενου του Γραφείου Εποικισμού Σιδηροκάστρου), ο ρόλος των οποίων ελπίζουμε να αποκαλυφθεί σε μελλοντικές έρευνες[68]. Θα κάνουμε μια εξαίρεση παραθέτοντας λίγα στοιχεία για τον γεωπόνο Επαμεινώνδα Δ. Τικόπουλο, που διετέλεσε δήμαρχος Σερρών από το 1922 μέχρι το 1934. Η συγκυρία αυτή καταδεικνύει ακόμη περισσότερο τον πρωταγωνιστικό ρόλο αυτής της επαγγελματικής ομάδας κατά τη δεκαετία του '20. Ο Τικόπουλος σπούδασε στο Βέλγιο και ήταν ένας από τους τρεις γιους του Σερραίου μεγαλοκτηματία και καπνέμπορου Δημητρίου Τικόπουλου. Ήταν φιλελεύθερος, κοινωνός των ιδεών περί μιας δημοτικής αρχής εργαλείου παρέμβασης και ρύθμισης των κοινωνικών εντάσεων. Οι ιδέες του ήταν σε σύγκλιση με τα κοινωνικά κινήματα της εποχής του, οι δε αποφάσεις του συνέβαλλαν στον ουσιαστικό εκσυγχρονισμό της πόλης. Ήταν ο άνθρωπος πίσω από τις δημοτικές αποφάσεις που αφορούσαν την απαλλοτρίωση μεγάλης έκτασης 8 στρεμμάτων στο κέντρο της πόλης, τη ρυμοτόμηση και την πώλησή της σε γηγενείς και πρόσφυγες εξ

---

67. Πληροφορίες για τη δράση του Χρ. Βακαλούδη στην Ε.Γ.Σ.Ν.Σ. εντοπίστηκαν σποραδικά στο βιβλίο του Αντώνη Ανεσιάδη, *90 χρόνια Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Νομού Σερρών*, Σέρρες 2014. Πριν από τον Βακαλούδη διευθυντές διατέλεσαν ο Γεώργιος Χριστοδούλου και ο Αντώνης Κουκουράβας.

68. Για τον Γεώργιο Βετούλη γνωρίζουμε ότι ασχολήθηκε με πειραματικές καλλιέργειες, κυρίως βάμβακος, υπήρξε ενεργό μέλος της κοινωνίας των Σερρών και εκτός από υπάλληλος του Εποικισμού και φυτωριούχος ήταν και μέλος της φιλαρμονικής ορχήστρας του Ορφέα. Για τον Σεραφείμ Ν. Παϊζάνος εντοπίστηκε να υπογράφει δημοπρασία για το θερισμό, δεματοποίηση και συγκέντρωση χόρτων από τα λιβάδια Τούρκων ανταλλαξίμων της περιφέρειας του (εφημ. *Μακεδονία*, φ. 30.07.1927).

ημισείας (δημιουργία Νέας Αγοράς νότια της οδού Ερμού)[69], τη δενδροφύτευση του λόφου Κουλά (1929), την ανέγερση του Δημαρχιακού μεγάρου (1929,1931), την προσπάθεια προσέλκυσης των μεγάλων καπνεμπορικών εταιρειών για να ανοικοδομήσουν εκ νέου καπναποθήκες στην πυρίκαυστο ζώνη. Ήταν παρών σε όλα τα μεγάλα γεγονότα της περιόδου. Υποδέχτηκε τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής και λέγεται ότι διέθεσε μεγάλο μέρος από το οικογενειακό του τσιφλίκι στην Πεπονιά ώστε να εγκατασταθούν. Υποδέχτηκε και παρέθεσε γεύμα προς τιμή του γνωστού Γάλλου συγγραφέα Jackes Ancel[70]. που βρέθηκε στις Σέρρες στις 2 Οκτωβρίου 1927 για επίσκεψη στα σημαντικότερα ιδρύματα της πόλης και τους πέριξ των Σερρών προσφυγικούς συνοικισμούς. Ήταν παρών στη δοξολογία που τελέστηκε στο ναό Μεγάλων Ταξιαρχών για την εκκίνηση των μεγάλων έργων εξυγίανσης του Στρυμόνα. Σε δική του πρωτοβουλία οφειλόταν η προσπάθεια να αγοραστεί από το Δήμο Σερρών το ανταλλάξιμο ακίνητο Εσκί Τζαμί και να μετατραπεί σε θέατρο και Δημοτική Βιβλιοθήκη. Προσπάθεια που δεν τελεσφόρησε, αφού ως γνωστόν το Τζαμί πουλήθηκε το 1937 σε ιδιώτες και κατεδαφίστηκε. Με πρωτοβουλία του Τικόπουλου έγινε ο ηλεκτροφωτισμός και βασικά έργα ύδρευσης-αποχέτευσης, ενώ ονόματα προσφυγικών τοπωνυμιών δόθηκαν σε πολλούς δρόμους των προσφυγικών συνοικισμών. Ενδεικτικό της στάσης του απέναντι στους πρόσφυγες ήταν οι προσδοκίες που εξέφρασε για μια πλήρη αφομοίωση τους δηλώνοντας στην εφημ. *Μακεδονικά Νέα*, φ. 7.8.1926: «Η κατάστασις των προσφύγων είναι από πάσης απόψεως αρίστη, ουδεμία διάκρισις υπάρχει μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Υποθέτω ότι εντός ολιγίστου χρόνου η αφομοίωσις θα συντελεστή πλήρως και δεν θα ακούγεται πλέον η λέξις πρόσφυξ». Ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένος υπήρξε ο Τικόπουλος και για τα ζητήματα των πλημμυρών στον κάμπο, που κατέστρεφαν την σοδειά των ήδη χρεωμένων χωρικών. Όταν μάλιστα τα νερά έφτασαν να πλημμυρίζουν ακόμη και την πόλη των Σερρών κινητοποιήθηκε άμεσα ζητώντας επείγουσα πίστωση 200 χιλ. δρχ. από το κράτος για την επισκευή του προστατευτικού φράγματος του χείμαρρου των Αγίων Αναργύρων που είχε διαρραγεί (εφημ. Μακεδονία, φ. 9. 2. 1930, σ. 6). Ήταν ένας δήμαρχος που συνδύαζε όραμα, πρακτική αντίληψη και σεβασμό της μακραίωνης ιστορίας της πόλης που υπηρετούσε, ένας γεωπόνος που βρέθηκε στην κορυφαία θέση του πρώτου πολίτη

69. Λίλα Θεοδωρίδου, «Νέα Αγορά των Σερρών. Πολεοδομικοί και Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί κατά το Μεσοπόλεμο», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013) 123-154.

70. Συγγραφέας πολλών βιβλίων για τα Βαλκάνια. Μεταξύ αυτών εξέδωσε το 1926 το *Peuples et nations des Balkans*.

των Σερρών σ' όλη την περίοδο που μελετάμε.

Συνοψίζοντας τη δράση των γεωπόνων στην περιοχή των Σερρών κατά την επίμαχη περίοδο διαπιστώνουμε ότι το Εποικιστικό Γραφείο Σερρών μπήκε με ενθουσιασμό στον ωκεανό των ζητημάτων και κατέβαλε πολλές προσπάθειες για μια αρχική αναχαίτισή τους. Σε δύο περιπτώσεις τα προβλήματα υπερέβησαν τις δυνατότητές του: πρώτον στο ζήτημα των απαιτούμενων αντιπλημμυρικών έργων, που το ανέλαβε εν τέλει το Υπουργείο Συγκοινωνίας και το Γρ. Μ.Υ.Ε. και δεύτερον στην καταγραφή των γαιών, για την οποία ζητήθηκε η αρωγή της Τ.Υ.Υ.Γ. Με άλλα λόγια η ανάδυση ζητημάτων καθαρά τεχνικής φύσεως (καταμετρήσεις, κτηματογραφήσεις, αντιπλημμυρικά, αποξηραντικά-εξυγιαντικά έργα) σηματοδότησε το πέρασμα σε μια νέα περίοδο, με έμφαση στην εκτέλεση των λεγομένων μεγάλων «παραγωγικών έργων». Μια άλλη επαγγελματική ομάδα, οι μηχανικοί, ήλθαν εμφατικά στο προσκήνιο.

Τον σημαντικό ρόλο των γεωπόνων της Μακεδονίας δεν παρέλειψε να επαινέσει και ένας σύγχρονός τους επιστήμονας που εργάστηκε και αυτός στην Ε.Α.Π., ο υδρογεωλόγος Μάξιμος Ιωσήφ Μαραβελάκης (1889-1961) μετέπειτα καθηγητής στο Α.Π.Θ. Στην από την Ε.Α.Π. εκδοθείσα τον Μάϊο του 1926 μελέτη του για τη «Γεωμορφολογία-Κλιματολογία και Υδρογεωλογία της Μακεδονίας», ο Μαραβελάκης διευκρίνισε ότι κλήθηκε από την Επιτροπή στον μέσον του 1924 ως ειδικός (προερχόμενος από το Υπουργείο Συγκοινωνίας) και περιόδευσε επί 20 μήνες όλη τη Μακεδονία, προς αναζήτηση ύδατος για την ύδρευση των προσφυγικών συνοικισμών. Υλοποίησε δε 154 γεωτρήσεις (εκ των οποίων 22 στο νομό Σερρών). Ο Μαραβελάκης αφιέρωσε το δημοσίευμά του στην Κοινωνία των Εθνών και τα μέλη της Ε.Α.Π. και ταυτόχρονα εξέφρασε τις θερμές ευχαριστίες του στο «ευγενές Σώμα των Ελλήνων Γεωπόνων της Μακεδονίας δια την πρόθυμον συνεργασίαν την οποίαν έσχον πάντοτε μετά των διαφόρων αυτού μελών κατά την εις το ύπαιθρον περιοδείαν μου»[71].

Οι μηχανικοί στο προσκήνιο. Η απαρχή μίας νέας εποχής.

Η εξιστόρηση της περιόδου μετά την αποχώρηση της Ε.Α.Π. έχει και αυτή εξαιρετικό ενδιαφέρον. Σφραγίζεται από την έναρξη εκτέλεσης των

---

71. Μάξιμος Ιωσήφ Μαραβελάκης, *Γεωφυσικαί έρευναι εν Μακεδονία,* Τόμος Α΄, *Γεωμορφολογία-Κλιματολογία-Υδρογεωλογία*, Έκδοση Ε.Α.Π., Θεσσαλονίκη Μάιος 1926. Οι 22 γεωτρήσεις στο βαθύπεδο Σερρών-Σιδηροκάστρου-Νιγρίτας έγιναν στο Χομόνδος, Δοξόμπος, Βερνάρ, Κισκπεπή (2), Τζαμή Μαχαλά, Κακαράσκα, Άνω Καμήλα, Σάλ Μαχαλά, Γενήκιοϊ, Άγκο Μαχαλά, Κουμάριανη, Κάτω Καμήλα, Καρατζάκιοι, Βέρτζιανη, Νεοχώριον, Τζαβράρ Μαχαλά, Νέα Τζουμαγιά (2), Έλσιαν, Καλένδρα, Τοπόλοβο. Οι καλύτερες αποδόσεις απέδιδαν το 24ωρο περί τους 350 τόννους νερό.

μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων Σερρών-Δράμας, που συμπαρέσυρε ένα μεγάλο «κύμα» μηχανικών και τεχνικών που έφτασαν στην πόλη. Τα φώτα της δημοσιότητας μετατοπίστηκαν από τους Γεωπόνους στους Μηχανικούς. Η ίδια η ανάδοχος εταιρεία, η Monks & Ulen, έκανε αισθητή την παρουσία της ανεγείροντας μέσα σ' ένα μόλις χρόνο (1930-1931) ιδιόκτητο πολυτελές κτίριο γραφείων στο οποίο εγκαταστάθηκε το επιτελείο της (μετέπειτα κρατικό νοσοκομείο Σερρών). Νεαροί Έλληνες, Αμερικανοί και Ελληνο-αμερικανοί (όπως ο Γεώργιος Γιαβρούμης) και Αμερικανο-σπουδαγμένοι (όπως ο Νέστωρ Νεστορίδης) εγκαταστάθηκαν στην πόλη με τις οικογένειές τους μεταφέροντας μια νότα αισιοδοξίας, αυτοπεποίθησης και ελπίδας. Ταυτόχρονα άρχισε να λειτουργεί και το κρατικό «Γραφείο επίβλεψης Υδραυλικών Έργων Σερρών-Δράμας» υπό τη διεύθυνση του Πέτρου Λοπρέστη, πολύπειρου μηχανικού της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Ο Θεολόγος Γενήδουνιας της Monks & Ulen και ο Roy Gausmann της Ulen διέτρεχαν επανειλημμένα όλο το νομό, προβάλλοντας την πρόοδο των έργων τόσο στα ελληνικά κέντρα λήψης των αποφάσεων, όσο και στο εξωτερικό. Στην Δ.Ε.Θ. Θεσσαλονίκης (1932) η εταιρεία Monks & Ulen εξέθετε τη μακέτα των έργων, καθώς και πειραματικές καλλιέργειες στις αποκαλυφθείσες γαίες. Έγιναν προσπάθειες αντιμετώπισης της ελονοσίας μέσω χορήγησης κινίνης και υγειονομική περίθαλψη των εργατών.

Επιπλέον κίνητρο για την προσέλευση και εγκατάσταση αξιόλογων μηχανικών στις Σέρρες υπήρξε η σχεδόν ταυτόχρονη ανέγερση συνοικισμών της Πρόνοιας στο νότο και πολυάριθμων μεσοαστικών κατοικιών στην πυρίκαυστο στα βορεινά. Ο πολιτικός μηχανικός Αλέξανδρος Καλκάνης (μέτοχος της εταιρείας η «Τεχνική») είχε αναλάβει εργολαβικά τους προσφυγικούς συνοικισμούς Νέας Ιωνίας και Νίκαιας Σερρών. Πολλές οικοδομικές εργασίες στην περιοχή της πυρικαύστου ανέλαβε και ο πολιτικός μηχανικός Περικλής Στ. Σταυρίδης (καταγόμενος από την Νίγδη), ο αρχιτέκτονας Κ. Κωνσταντινίδης, ο Αθηναίος πολιτικός μηχανικός Μάριος Καρδαμίτσης[72], αλλά και οι Θεσσαλονικείς Αιμίλιος Αυδής και Αθανάσιος Ταχταντζής. Η «Τέκτων» του Αλέξανδρου Ζαχαρίου, η εταιρεία «Γενικών Επιχειρήσεων» του Δάνου και Αριστείδη Πόλατ και η εταιρεία «Γεωργικών και Τεχνικών Επιχειρήσεων και Εγκαταστάσεων» του Γεώρ. Δ. Κιουτσούκη και Σία άνοιξαν παραρτήματα στην πόλη των Σερρών και η ανοικοδόμηση δημιούργησε συνθήκες ευημερίας, κυρίως όμως κλίμα αισιοδοξίας.

---

72. Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη, «Ο Μάριος Καρδαμίτσης στις Σέρρες», στα πρακτικά του Γ΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, *Οι Σέρρες και η περιοχή τους. 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013)*, Σέρρες 2016, σσ. 593-611.

LILA THEODORIDOU - ELSA KONTOGIORGI

ASPECTS OF THE RURAL RESETTLEMENT OF ASIA MINOR REFUGEES IN SERRES REGION. THE LOCAL COLONISATION OFFICE AND THE AGRONOMISTS IN THE PERIOD 1924-1930

Abstract

The aim of this article is to outline the contribution of agronomists to the implementation of the rural resettlement of Asia Minor refugees in Macedonia and particularly in the Serres region. The agronomists staffed the Colonisation Departments of the Refugee Settlement Commission (RSC) and carried out with rationality and speed the extremely urgent and complex project of the agrarian reform and the rural settlement of the refugees. We discuss, in particular, some initiatives of the highly motivated and well known Director General of the Colonisation of Macedonia, Ioannis Karamanos, in line with the work of less known Christos Vakaloudis, head of the Serres local Colonisation Office. In the context of a major agrarian reform, consolidation and modernization of the area, the devastating floods of the Struma River as well as the land registration and land distribution to refugees and natives peasants alike were main issues of concern. In sum, during 1924-1930 the Greek agronomists came to the fore and acquired a leading role during the ongoing social change and landscape transformation in the Macedonian countryside. The dissolution of the RSC in conjunction with the great irrigation and rehabilitation works of the Struma Plain marked the beginning of a new phase for the district of Serres. Since 1930 a lot of engineers, alongside with agronomists, took over in key roles and positions to complete the great reform project in the area.